

NAGY KÁROLY ZSOLT

NAPFELKELTE HOMROGDON

Hatalom, kultúra és közösség összefüggései egy csereháti falu
identitáskonstrukciós folyamataiban

„Ez a falu életképességét, fennmaradását úgy tudja biztosítani, ha egyrészt az értéket, ami érték itt található a faluban azt megőrzi, azt gondozza, azt felújítja, és létrehoz egyéb olyan értékeket, amik köré ugye a falu életét lehet szervezni...”

„Egyszerűen tudomásul kell venni, hogy ha egy térségben nincs gazdasági mozgás, nincs értéktermelés, akkor annak a térségnek vége.”¹

1.

A homroghi Kis Juhászhoz címzett kocsmából kilépve, ha jobbra fordulunk, egy érdekes építmény tövében egy első látásra nehezen azonosítható tárgyon akad meg a tekintetünk. Közelebb menve látjuk, hogy az azonosítás nehézsége sokkal inkább a tárgy helyi értékéből, s nem annyira magából a tárgyból következik, hiszen a figyelmes szemlélő számára gyorsan kiderül, hogy az épület egy szabadtéri színpad, a tárgy pedig egy kopjafa. Önkéntelenül adódik a kérdés: milyen jelentést hordoz itt ez a tárgy. Ki nyugszik itt, vagy ki lehetett a falu azon nagy szülője, akinek emléket állítottak vele? Látva, hogy az egykori „kastély” és az annak falán elhelyezett 1848-as emléktábla szomszédságában áll, netán hősről van szó? A kopjafa lábánál, a színpadhoz vezető út felé néző oldalán egy sírköre emlékeztető műkö lap található, rajta felirat ékeskedik: *„A népdal mint az ékszer életet akkor kap, ha viselik. Mennél többeké lesz, annál nagyobb lesz világító és melegítő ereje.”* Az idézet, mely Kodály Zoltántól származik, még inkább zavarba hozza a szemlélődőt. Miről lehet itt szó? Ez egy Kodály-emlékmű? Vagy emlékmű a népdalnak? Netán mementó, ami a haldokló népi kultúrára akarja felhívni a figyelmet? A kopjafa másik oldalán alul egy réztáblán a következő felirat olvasható: *„Állította a homroghi Napfelkelte Népdalkör a népdalt kedvelő és azt művelő barátai tiszteletére. Homrogd, 2002. július 20–21.”* A tábla fölött a kopjafán egy név is található: *„Gál Potyó István Zsobok 1999”*. Mint később kiderült, Gál Potyó István több helybéli adatközlőm véleményével ellentétben nem a „dalos mozgalom” első halottja, hanem a fejfa faragója, aki most nem érdekes számunkra, hiszen ő itt csupán egy

¹ Dr. Juhász Imre, Homrogd polgármestere. 1. interjú, 2003. június.

megrendelői akaratnak megfelelő tárgyat hozott létre. Annál érdekesebb viszont maga a megrendelői akarat, az a társadalmi kontextus, melyben megfogalmazódott, s azok az attitűdök melyek kialakulásában munkáltak.

Hipotézisem szerint ez a társadalmi kontextus egy, a lokális identitás újrakonstruálására irányuló folyamatként fogalmazható meg. Ugy tűnik, hogy a „felbomlott hagyományokkal terhes, de többé-kevésbé egységes, zárt falu” képzete Homrogd tekintetében nem helytálló, s éppen ezért a lokalitás sem értelmezhető a falu mint területi egység szinonimájaként. Egyszerűen azért nem, mert az a – helyi viszonylatban – sok, néhol egymásnak is feszülő életszervezési modell, mely Homrogdra jellemző, e szisztéma alapján nem képes együtt funkcionálni. A lokalitás meghatározásakor Arjun Appaduraira (2001) támaszkodom, aki szerint „a lokalitás minde- nek előtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőség..., melyet a társadalmi közvetlenség ér- zete, az interaktivitás technológiái, és a viszonylagossá vált kontextusok közti kapcsoltatás hoz létre.” A tradicionális paraszti kultúrával, illetve az erős, élő hagyományokkal rendelkező helyi társadalmakkal ellentétben az ekként értelmezett lokalitások határai és viszonyai sokkal bizonytalanabbak, s így a lokális szubjek- tumok – a rokonság, szomszédok, barátok és ellenségek meghatározott közösségé- hez tartozó társadalmi szereplők – számára az identitás keretei sem eleve adottak. Mind a lokalitás megteremtése, mind fenntartása állandó erőfeszítést igényel, hiszen a változó körülmények folyamatos kihívásokat jelentenek. Homrogdon a rendszerváltás olyan változásokat eredményezett, melyek nyomán a falu teljesen eltávolodott a közösség hagyományos formájától, s a megváltozott körülmények közt az életben maradáshoz feltétlenül szükségessé vált a lokalitás egy új mintájá- nak kidolgozása. Ez a folyamat alapvetően az – elkerülhetetlenségében felismert, ám – kényszerű modernizáció és az azt kísérő folyamatos útkeresés, illetve a loká- lis életvilág minden területét érintő átstrukturálódás velejárója, így a következők- ben erről kell néhány szót ejteni.

A rendszerváltás Homrogdon különösebb *zenebona*² nélkül zajlott le. Egyik fontos jellemzője az volt, hogy a korábbi elit – mely sok tekintetben épült a másod- dik világháború előtti elitre – itt is átmentette magát. A földeket néhány tehetős család felvásárolta. A politikai helyzet kezdettől fogva szilárd, lévén tizenkét éve egyazon személy a polgármester, ám az életkörülményekben és a változások érté- kelésében a közösség részéről mindig érezhető egy nagyfokú bizonytalanság. Erre utal az is, hogy az 1989-es fordulat óta eltelt időszakról szólva nem csupán egy rendszerváltásról, hanem rendszerváltások soráról beszélnek a homrogdiaiak. A '90- es évek első fele az infrastrukturális fejlesztésekkel, az öröklött és felhalmozott hátrányok ledolgozásával telt, s ez bevallottan a szűk esztendő ideje volt. A falu egésze csakúgy, mint az emberek külön-külön elsősorban gazdaságilag igyekeztek

² A következőkben a helyi viszonyok, jelenségek, folyamatok jellemzésére használt helyi – énikus – fogalmakat dőlt betűvel fogom jelezni. Ezek a fogalmak nem helyi születésűek, ha- nem inkább a helyi beszédmód jellegzetes, a lokális nyelvhasználatban többletjelentést hordozó fordulatai.

megtalálni a helyüket, biztosítani életfeltételeiket a megváltozott világban. Ez ter- mészetesen családonként eltérő mértékben sikerült, így az addig is meglévő gazda- sági-életszívnálbeli különbségek a faluban egyre inkább kiéleződtek, s ez a falu életének több területén is éreztette hatását.

A munka kiemelkedően fontos volt, s ma is az a homrogd értékrendben, ennek következtében a munkanélküliséget itt is általában szégyenként élik meg az embe- rek. A munka, az anyagi sikeresség és a társadalmi státus reprezentációjának kü- lönböző szintjei szerint kialakuló csoportok zártak, pontosabban a felfelé irányuló mobilitás roppant csekély, a lefelé történő mozgás pedig szégyen. Ezek a csopor- tok pedig nehezen mozgósíthatók egy közös cél érdekében. A közösség így nem csupán a kor jellegzetes társadalmi mozgásai miatt, de belső okok folytán is indi- vidualizálódik, s a csoportokon belüli kommunikáció sem működik. Miután az em- berek például nem különböző érdeklődési körök alapján, hanem a fent leírtak sze- rint szerveződnek, civil szerveződések nemhogy létrehozni, de a már meglévőket fenntartani is nehéz. Ennek egyik következménye az eddig is egyre gyengébb civil kezdeményezések, illetve az ezeket serkentő motivációk majd teljes elhalása lett. Az alulról jövő szerveződés erőtlenné, illetve gyakorlatilag nem nagyon létezik, a fe- lülről jövő szervezéssel szemben pedig nagyfokú érdektelenség tapasztalható.

A Homrogdra egyre inkább jellemző, a közösségi élet minden szintjét átható érdektelenség mögött a helyi elit a horizont beszűkülését, s legfőbb okként a töme- gessé váló munkanélküliséget³ látja. A problémát a polgármester szavaival meg- fogalmazva:

„Van Homrogdon ifjúsági egyesület, van sportegyesület, van ez az énekkar, van az iskolán belül egy Kisvirág nevezetű együttes, vannak néptáncosok..., tehát vannak ilyen kisebb alakulatok, de én azt mondom, hogy még mindig nagy az a tömeg, akit semmi nem tud megfogni. Ez az a réteg, aki vesztese a... én azt mondom, hogy vesztese a rendszer- változásnak. Munkanélküli lett, miután munkanélküli, évek óta a faluba... a faluból alig- alig mozdul ki, bizony kevesebb könyvhöz nyúl hozzá. Míg bejárt dolgozni, addig csak megvette az újságot, olvasott, emberekkel találkozott a munkahelyen, beszélgetett... Most meg egy nagyon szűk körbe mozog, és... és a gondolkodása is lelassult, az érdeklődési köre is beszűkült...”⁴

s egyre inkább az válik fontossá számára, hogy negatív értelemben miben külön- bözik a többiektől. A közösség dolgaival szemben megnyilvánuló érdektelenség azonban a tehetősebbekre is jellemző. Szintén a polgármestert idézve: „...ők el- mennek a városokba üdülni, elmennek szórakozni, kikapcsolódni”.

A közösségi lét persze nem csupán a szórakozásból, kikapcsolódásból áll, azon- ban az, hogy a polgármester számára a közösség mint integratív tényező probléma- ja csupán vagy leginkább a rendezvények, a szórakozás, kikapcsolódás összefü- géseiben jelenik meg, jól jellemzi az egész kérdéssel kapcsolatos attitűdjeit.

³ A Polgármesteri Hivatal közlése alapján a 2005. év végén 30%.

⁴ Dr. Juhász Imre, 1. interjú.

Látva azt, hogy ha a település nem használja ki helyzeti előnyét, s nem lép előre, akkor a környékbeli hanyatló, elöregedő, *elcigányosodó*, jellemzően *előnytelen* lakosságcsere⁵ átélő falvak sorsára jut, a polgármester – és a hozzá közel álló, „holdudvarába” tartozó elit – fejében egy, helyi léptékkal mérve mindenképp nagy-szabású terv bontakozott ki. A helyzetképhez hozzá tartozik még a gazdasági struktúraváltás kényszerének érzése is, hiszen a téesszagdálkodás csődje az elit számára nyilvánvalóvá tette, hogy az arra alkalmatlan földön folytatott intenzív nagyüzemi mezőgazdaságról át kell térni egyfajta *táji gazdálkodásra*, azaz a kivágott erdőket vissza kell telepíteni, vissza kell hozni a faluban mindig is domináns állattartást, erősíteni kell az olyan kistermelői tevékenységeket, mint pl. a nagy számban űzött méhészkedés vagy *nyulazás*. Végül pedig ki kell használni a természeti adottságokat, vadgazdálkodás vagy falusi turizmus formájában.

A sok „kell” mögött egy alapvető szükségszerűség is meghúzódik: az adottságok új szempontú (újra)értékelésének imperatívusa. A föld ugyanis, attól függetlenül, hogy egybehangzó vélemények szerint mindig is nehéz volt belőle megélni, itt is, mint gyakorlatilag a legtöbb helyen a paraszti kultúrában az egyik első számú érték volt, és a rendszerváltás óta a tendencia az, hogy ismét azzá válik. Ez azonban magában hordja a problémák újratermelésének lehetőségét is, hiszen a föld az elmúlt évtizedekben semmivel sem lett jobb, sőt, a *front előtti*⁶ birtokszerkezet⁷ sajátosságai mintha napjainkban is visszaköszönnének. Új termékstruktúrára vonatkozó gazdasági elképzelések – pl. gyógynövénytermesztés – korábban is megfogalmazódtak már,⁸ ám visszatérő probléma volt a gyakorlat, a szakértelem hiánya, aminek okaként sokan arra mutattak rá, hogy itt nem ebből szoktak volt élni az emberek. Jóllehet, a legtöbben belátják a változtatás szükségességét, ám a hagyományos életmód lokális mintája nagyon erősen köti az embereket. Ennek a mintának azonban csak az egyik része a mezőgazdasági tevékenység. *A front után*, a téesszesítés idején megváltozott életkörülményekre adott válaszként ugyanis igen sokan mentek az iparba, kiváltképp a szikszói és miskolci vállalatokhoz dolgozni. Ez hagyománnyá vált Homrodon. Voltak homrodiak által preferált vállalatok, voltak családok, melyekből több generáció is dolgozott ugyanannál a vállalatnál. A nyolcvanas évektől egyre több homrodi férfi dolgozott a Miskolci Közlekedési Vállalatnál, illetve a Borsod Volánnál autóbuszvezetőként. Mivel a rendszerváltás után a nehéz helyzetbe került ipar éppen a vidéki munkásokat bocsátotta el elsőként, így ez az élet-, illetve megélhetési forma is lassan háttérbe szorult, és az emberek ismét váltani kényszerültek. Az átállás most sem megy könnyen, amit jelez a már említett, nagyon magas munkanélküliség, s aminek következtében immár –

⁵ Ami annyit tesz, hogy a környező városokból a társadalom perifériájára sodródott emberek költöznek ki a térség falvaiba.

⁶ Ezt az émikus fogalmat a történelmi idő, a 20. század alapvető korszakolására használják a homrodiak. Természetesen ez a második világháború, pontosabban az 1945–49-es fordulatok előtti időszakot jelöli.

⁷ Néhány nagy- és sok törpebirtok.

⁸ Ilyen törekvések már a 19. század végétől fel-felbukkannak. L. G. FEKETE, 1995, 29.

ismét a polgármester szavait idézve – „*a harmadik olyan generáció nő fel, amelyik otthon ezt a mintát – tudniillik a munkanélküli életformát – látja. Ez pedig azzal jár, hogy valamit le kell adni*” az életszínvonalból, s egyre többen állnak sorba az önkormányzatnál segélyért.⁹

Ilyen körülmények között lép fel az adottságok egy újabb interpretációja,¹⁰ mely kilépve a hagyományos, illetve azzá válni látszó mintákból, lehetővé teszi, hogy azokat pozitíve értékelve – azaz pl. nem a föld megművelésével való hiábavaló vesződések perspektívájában szemlélve – új lokális életminták fogalmazódjanak meg. Ebben a tájjal mint adottsággal való újfajta kapcsolatban központi motívummá válik a falusi vagy ökoturizmus gondolata, s ez a reális gazdasági alternatíva egyben a kialakítandó új identitás egyik meghatározó eleme is lesz.¹¹ Homrogd – és a Cserehát környező része – szép, csendes. Természeti környezete, mely a helybeliek számára nem képviselt korábban különösebb értéket, kiválóan alkalmas az ökoturizmus különböző formáinak megvalósítására, pl. a lovas turizmusra. A turizmus más formái is szóba kerülnek, úgymint a vadászturizmus,¹² illetve a falu már meglévő infrastruktúráját kihasználó, konferencia- és rendezvényturizmus. Az újabban előnyben részesített ökoturizmus azonban – bár ez többé-kevésbé a turizmus minden ágában fontos – valamiféle eredetiség, originalitás felmutatását teszi szükségessé. Homrogd, honlapja szerint „megőrizve barátságos, falusias jellegét évről-évre dinamikus fejlődő település”.¹³ Így az originalitást a fejlődés dacára megtartott barátságos, falusias jelleg képviselné. Ezt, a barátságos falusiasság attitűdjét azonban még ki kell alakítani az ezzel egyelőre sokszor nehezen jellemezhető falusiakban.

Ezeken felül – épp azok másfajta, pozitív szemléletéből következően – Homrogd tőkésíthető adottságai – erősödő infrastrukturális fejlettsége, örökölt közigazgatási szerepe,¹⁴ dinamikus fejlődő iskolája, a Cserehát Településszövetségben

⁹ A faluban 30–40%-os a munkanélküliség, a legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat, mely közhasznú munkára rendszeresen alkalmazza a munkanélkülieket. Gyakorlatilag így került a képbe az a két fazekas is, akikről később lesz szó. Ez a fajta tevékenység sokat segít az önkormányzat tervei megvalósításában, hiszen a munkahelyteremtés többféle értelemben is hasznos hoz a közösségnek, csakúgy, mint az elitnek. A helyzet egyik fontos következménye, hogy így a polgármester – mint az önkormányzat feje, akinek sok esetben egyszemélyes teljesítményeként tartják számon a falu előrehaladását – demokratikus hivatala mellett mint a falu egyik legfőbb munkaadója nem csupán informális hatalomra tett szert.

¹⁰ Hasonló kezdeményezések korábban is voltak, a területfejlesztési stratégiában például egy, a hátrányokat előnyként kezelő gazdasági perspektívát próbáltak felvázolni.

¹¹ Ennek ellenére nincs reális esély arra, hogy a faluban tömegesen munkahelyek teremődjenek, tehát a viszonylag nagy számú – kb. 8% – felsőoktatásban részt vevő fiatalból nem is lehet elvárni, hogy itt maradjon. A fiatalok szerepe azonban kulcsfontosságú, ezért az önkormányzat jelentős mértékben támogatja a továbbtanulókat, s ezzel is igyekszik erős emocionális kötődést kialakítani a falu és közöttük.

¹² A helyi vadásztársaság folytat ilyen tevékenységet, ám az összehangolatlan. Nem folyik igazán tudatos vadgazdálkodás sem, és sok az illegális vadásztatás.

¹³ [ONLINE] <http://www.homrogd.hu>

¹⁴ Kőrjegyzőségi székhely.

betöltött vezető pozíciója, s nem utolsósorban földrajzi fekvése okán¹⁵ – kiválóan alkalmas arra, hogy eddig is kialakult központi szerepét egy erős szervező akarat-tal tudatosítva-erősítve, a környező települések számára egyfajta *minirégió*¹⁶ szolgáltató központ legyen. Ne engedje magát perifériára sodródni, hanem centrum legyen, melyhez képest a környező települések mind csupán perifériákként határozhatók meg magukat.

A cél tehát Homrogd meglévő pozíciójának erősítése, az el- és a nem kívánt bevándorlás megállítása, és a megcélzott központi szerephez megfelelő jellemzők, szerepkészlet kialakítása a közösségben. Ennek egyik legfontosabb része, mondhatni természetes velejárója a homrogd identitás újragondolása. A „kik vagyunk mi” kérdés itt kettős meghatározottságú. Egyfelől a jövőre irányul és egyfajta teleológiai tartalmat tartalmaz. Arra kérdez rá, hogy kik is akarunk lenni mi a jövőben. Másfelől a dolog természetéből eredően retrospektív, és alapvetően a „kik voltunk mi” kérdésre adható válaszokra épül. Az identitáskonstrukciós folyamat célja az, hogy a kérdésekre adott válaszok alapján létrejövő konstrukció megfelelően „simának” tűnjön, azaz benne a múlthoz és a jövőhöz való viszony perspektivikus egységet alkotson. Ez együtt jár azzal, hogy a cél érdekében az identitás alkotói válogatnak a múlt elemei mint felhasználható építőkövek közt, egyeseket teljesen elhagynak, másokat új kontextusba állítva új funkcióval látnak el, illetve maguk is létrehozhatnak újakat. Így állítják össze azt az örökségkorpuszt, melyre azután hivatkozhatnak, s amely hagyományként a lokális szubjektumok képzésének alapvető eszközévé válhat, s így próbálják a lokalitás új horizontjait kijelölni.¹⁷

2.

A születő homrogd identitás történetileg megalapozott, abban az értelemben, hogy bár tulajdonképpen új jelenség, mégis saját magát mint egy történeti folyamatot, egy hagyomány eredményét tettelezi. A lokális történet így az új identitás létrehozásában hangsúlyosan reflektált elemmé válik. Ezek a hangsúlyok azonban sajátos karakterrel bírnak. Az az életút-elbeszélések elemzéséből ismerős, többé-kevésbé tudattalan szelektív folyamat ugyanis, melynek során az individuum, élete eseményei közül válogatva, az adott diszkurzív helyzethez igazodva állítja össze saját

¹⁵ Mint mondják: „Homrogd a Cserehát kapuja.”

¹⁶ A *minirégió*, mint terminus technikus a polgármester alkotása, mely kiválóan sűríti a „központi” régiópolitikától eltérő, különutas elképzeléseit.

¹⁷ A horizont fogalmának alkalmazásakor a Hermann Bausingernél található „hely egysége” fogalmat szeretném megidézni, mely úgy határozza meg – Appadurai-val összhangban – a lokalitás fogalmát, hogy az nem kelti az „egyetértés, a minden részében összehangoltság asszociációját” hanem „csupán a történet terét jelöli ki”. „Valamely hely egysége – írja Bausinger – a valóságban nem egy, a helyet egységesen átható etikai elv révén jön létre, hanem olyan horizontokon keresztül, amelyek a történet egységét tartoztatják és az értelmezési lehetőségeket lehatárolják; ami ezen a horizonton túl van, egyáltalán nem kerül be a látótérbe.” BAUSINGER, 1995, 55.

élettörténetét mint konstrukciót, itt immár tudatosult formában játszódik le. Az elit gondolkodásában mindig megjelenik a kérdés: mit emeljük ki a történetünkől, a hagyományosnak tekintett kultúránkól. Egyáltalán: mit tekintünk hagyományos kultúránknak? Mik legyenek azok a narratív és tárgyi formában létező entitások, melyek a homrogd ismétlődést szimbolizálják, és az elképzelt új életmintára szervező erővel hathatnak? Mit tekintünk természeti környezetünkől pozitív adottságnak, s mit hátránynak?

Az egész folyamat „szépsége” az, hogy minden szinten mindenki, aki alkotóként részt vesz a konstrukció létrehozásában, tisztában van azzal, hogy Homrogdnak gyakorlatilag nincsenek számottevő hagyományai, legalábbis olyanok nincsenek, amelyekre – akár Hollókőhöz hasonlatosan – egy gazdasági értelemben is sikeres, új identitást építeni lehetne. A hagyomány vagy örökség korpusz legősibbnak tekinthető eleme a 18. századból eredeztethető, mikor a török hódoltság idején elnéptelenedett falu területén a földesúr ukránokat (ruténokat) telepített le. Ezeket a nemzeti-etnikai hagyományokat mára gyakorlatilag senki sem tartja számon, pontosabban nem úgy tartják számon, mint aminek bármilyen pozitív hozadéka lehet a falura nézve. Az egyetlen jellegzetes homrogd szereplő, akiben valamelyest tudatosul származásának ez a rétege, egyre inkább a közösség perifériájára szorul. Jellemző, hogy a helyi általános iskolában a „Hon és népismeret” tárgyat oktató tanár nő szintén nem tudott a dologról semmit. A helyi pap és egy másik adatközlő szerint is 20-30 éve még élt egy-két öregasszony, aki beszélt oroszul, mára azonban a lokális történet ezen eleme nem része az identitásnak. Az emléket – gyakorlatilag passzívan – a görög katolikus vallás őrzi. A vallás elsődleges központja a templom, mely a falu korábbi „szakrális körzetében” – a *front előtt* gyakorlatilag a falu központja –, a temetőben áll. Az első fatemplomot,¹⁸ melyet a betelepült közösség Abaujszolnokról vásárolt, 1779-ben szentelték fel. Ennek művészien megmunkált, felújított ikonostáza ma már az 1827-ben Láczy József, a falu birtokosa által építtetett új templomban szolgál. A falu lakossága interjúim tanúsága szerint fele-fele arányban római, illetve görög katolikus, bár a statisztikák szerint a görög katolikusok valamivel többen vannak.¹⁹ A vallás alapvető fontosságú orientációs és közösségszervező tényező (volt) a falu életében. Reformátusokat csak a házasság útján betelepültek közt találunk, *hívők*²⁰ nincsenek.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei gyakorlatilag érintetlenül hagyták a falut, vagy legalábbis a közösségi tudatban nem maradt jelentős nyomuk, hiszen nem volt a közelben jelentős hadművelet, s a falu nem adott nagy számban sem közkatonákat, sem hősöket. Annál nagyobb jelentőségre tett szert egy – a helyiek által pontosan nem datált – kolerajárvány. Ekkor a falu lakosainak

¹⁸ A hagyomány őrzi egy *elsüllyedt templomot*, ám arról elsüllyedésénél több nem tudható.

¹⁹ Az adatok a legutóbbi népszámlálási eredmények alapján a helyi görög katolikus esperes-től származnak.

²⁰ Hívőknek nevezik a különböző neoprotestáns egyházak és agresszíven térítő szekták tagjait.

jelentős része meghalt, a halottakat a temetőben egy közös sírba temették. A temetőnek ezt a területét egészen az 1950-es évek végéig nem használták, mikor azonban ez bekövetkezett, az itt található csonttömeg élénk képzelődéseknek vagy finomabban szólva spontán történelemrekonstrukcióknak adott talajt. Egyesek szerint a sírokban talált lópokrócok bizonyosan a honfoglalás korából származnak. Ezt egy – sajátosnak éppen nem mondható – homrogi temetkezési szokás még jelentősebbé teszi; a faluban ugyanis az a hagyomány, hogy az elhunyt sírját családja férfitagjai ássák meg. A tömegsír viszonylag magasan fekszik, ezért új sírok ásásánál mindig beleütköznek a mintegy nyolcvan centis csontvázrétegbe. Ebből következően a csonttömeg látványa, a csontokkal történő ilyen foglalatosság²¹ beépül a legtöbb férfi élményanyagába, és a falutörténet központi motívumává válik. K. Imre sok sírt kiásott már, s e gyakorlatról így számolt be: „*Reneteg csontváz! Azt általában összeszedjük, egy nylonzsákba oszt betesszük alúra, a koporsó alá.*”²²

Kiemelkedően fontos volt a faluközösség életében a vallásos társulatok szerepe. A háború előtt és rövid ideig utána is a Rózsafűzér-társulat 15 bokorral működött itt, ami kb. 120 fős tagságot jelent, ezeket egészítették ki még a skapulárisok, akik szintén szép számmal voltak akkor, amikor a falu lakossága kb. 630 fő volt. Ma 8 bokor működik ismét. A pap²³ mindig fontos szerepet töltött be a közösség életében, volt, hogy orvos nem lévén, egészségügyi feladatokat is ellátott, *ahogy az lenni szokott*. A faluban a papnak volt először rádiója, tv-je, így az emberek nem csupán gyónni és áldozni, de hozzá jártak újságot hallgatni is. Ez a közösségszervező szerep sajátos módon a szocializmus időszakában sem változott meg, erről azonban később még bővebben szólunk. A közösség számára fontosak voltak a búcsúk, kivált a saját templomuk búcsúja augusztus 15-én, és a máriapócsi búcsújárás. Ezek megtartották fontosságukat a *múlt rendszerben* is. A vallásnak mint a lokális életminta szervező erejének fontosságára utal két nagyon jellemző adalék az utóbbi évtizedekből. Az egyiket O. Ferenc 74 éves gazdálkodó mondta el az egyik vele készített interjúban. Visszaemlékezése szerint az '50-es években próbálták be-szervezni a kommunista pártba, iskolázást és jól fizető főkönyvelői állást ígértek neki, de ő ezt azzal utasította vissza, hogy mivel e mellett nem járhat templomba és nem élhet vallásos életet, ezért nem állhat be a pártba. A másik ilyen tényező egy szimbolikus érvényű, a faluképet meghatározó gyakorlat, a *keresztállítás*. A faluban tíznél több magánterületen álló, kőből-téglából épített, vakolt kereszt áll, melyeken általában fémlemezből kivágot, ritkábban valamilyen fémöntvény Krisztus-test található. Ezeket a házak előtt, a kerítés belső oldalán helyezték el, úgy, hogy a korpusz az utcára néz. Mindegyik kereszt talapzatán jelezték az épít-

²¹ Az új sír ásásakor a kiemelt csontokat egy nylonzsákban az oda temetett koporsója alá teszik. Ez a gyakorlat akkor is, ha – a hely szűkössége miatt egyre gyakoribb – rátemetésről van szó. Így azután a falu történelme a szó szoros értelmében egymásra rétegződik.

²² K. Imre. Interjú. 2002. április.

²³ A faluban csak a görög katolikus közösségnek volt mindig helyben lakó papja, az utóbbi 50 évben általában esperesi hivatalban.

tetők nevét, az évszámot, és a legtöbb esetben egy-egy vers is megfogalmazza a jelállító intencióit. A ma is látható keresztnek egy jelentős része az 1950–60-as években létesült, amikor ez egyáltalán nem volt sem olcsó, sem problémamentes. Keresztet vagy Amerikából, illetve a háborúból történt szerencsés hazatérés okán fogadalomból, vagy – általában fiatalon – elhunyt hozzátartozók emlékére állítottak. Költsége két tehén árával vetekedett.²⁴ A szükséges összeg előteremtése sok esetben hús évnel is tovább tartott, de a fogadalmukat akkor is megtartották.

Az a kultúra, amit hagyományos paraszti kultúrának szokás nevezni, s amelynek felbomlása Magyarországon legkésőbb az 1960-as évekre gyakorlatilag mindenhol visszavonhatatlanná vált, Homrodon jóval korábban erjedésnek indult. Ez a korán megindult munkaerő-elvándorlás, ingázás – máshonnan is ismert – hatásán kívül annak köszönhető, hogy a falu több néprajzi tájegység határán nem birtokolt sem igazán jellegzetes tárgyi kultúrát, sem pedig sajátos szokásrendszert. Nem volt Homrodra jellemző viselet, hímzés, fazekasság, sem tipikus homrogi tárgytípusok, formák. A helyzetet jól jellemzi, hogy a ma hatvanas korosztály sem nagyon emlékszik arra, hogy akár nagyszüleik bármiféle jellegzetes viseletben jártak volna. A hagyományörzésben egyébként élen járó polgármester pedig egy vele készült interjúban²⁵ azt is tagadta, hogy léteznek kimondottan homrogi népdalok. Nincs tehát olyan jellegzetes öröksége a falunak, amelyre néprajzi értelemben büszke lehetne.

A *front után* Homrogd az „átlagos” magyar falvak életét élte. A helyzet az élet formális struktúráját tekintve itt is az '50-es évek végére, '60-as évek elejére (a kollektivizálás befejeztével) változott meg alapvetően: felbomlottak a hagyományos közösségi formák, fonók, kalákák, „kispad-társaságok” amelyek nem csupán a közösségi élet, de a társas szórakozás, a politizálás, a párkapcsolatok kialakulásának kiemelt helyszínei is voltak. Ezt tetézte a tévesztés okozta sokk. A tévesztés a máshonnan is ismert meggyőzőési módszerekkel folyt. K. Imre szerint ekkor „*akinek vót, annak rosszabb vót, mint akinek semmi se vót...*”²⁶ A kollektivizálás mindazáltal az emberek többsége számára ambivalens élményt jelentett. Mivel kevés volt a módos gazda, sok a zsellér, s előbbieket kihasználták az utóbbiakat, sokan pozitív változásként mint a létbizonytalanság korszakának végét élték meg a gazdaság struktúraváltását. „*Sokaknak jól jött a téesz... kezdetben húzódoztak tőle, így faluhelyen senki sem akart első lenni, de aztán jól jött... mert az emberek letették a gondot...*”²⁷ mondta O. Feri bácsi. Ugyanakkor a korábbi földosztásokkal a zsellérek Homrodon is minimális földhöz jutottak, s ez megerősítette a föld identikus és presztízsértékét a lokális tudatban. A föld ismételt elvétele azután újbóli megáláztatást jelentett. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy a Homrodon kiosztott föld

²⁴ Ezt a mértékegységet az interjúk során maguk a homrogiak használták. Az, hogy nem pénzmennyiséget neveztek meg vagy nem egy meghatározott földterület értékét, sokat mondóan jellemzi az értékrendjüket is.

²⁵ Dr. Juhász Imre. 2. interjú. 2003. szeptember.

²⁶ K. Imre. Interjú. 2002. április.

²⁷ O. Ferenc. 1. interjú. 2003. október.

sok esetben olyan kevés volt, hogy azon – figyelembe véve rossz minőségét – nehéz volt eredményesen gazdálkodni. Ennél is nagyobb megrázkódást okozott azonban az állatok elvétele. Homrodon ugyanis mindenki foglalkozott állattartással, s az életmód nagyon erősen ehhez kötődött. A faluban a téesz megszervezéséig két csorda volt, külön csordással, egyenként több száz állattal.²⁸ Mindenki arra törekedett, hogy ha földje nincs is, legalább egy-két tehene legyen. A téesz megszervezését követően minden háznál a családtagok számának megfelelően maradt egy-egy szarvasmarha, s ezt a lehetőséget a homrodiak minden racionális ellenérv – legfőképp az értékesítési nehézségek – dacára a végsőkig ki is használták. Később, amint lehetőség nyílt rá, a téesztől növendék borjakat vettek, s még napjainkban is – ismét minden racionális ellenérv dacára – legszívesebben szarvasmarhával foglalkoznak, sokszor ez szerepel a vágyak közt, illetve a gazdálkodásnak ezt az ágát adják föl a legnehezebben. Egyik adatközlőm például inkább malacokat vásárolt, hogy azokkal étesse fel a tehenek felesleges, eladhatatlan tejét, semhogy eladta volna a teheneit.²⁹ Az állatoknak az értékrendben elfoglalt helyét mutatja az is, hogy a gyerekeknek az állatokkal való egyre lazább kapcsolatát az idősök egy generációról generációra erősödő devalvációs folyamat kereteibe állítják. Mint mondják, régen a gyerekek szinte az istállóban nőttek fel; állandóan ott voltak az apjukkal, érdekelte őket, hogy miképp születik az a borjú, milyen munkák vannak az állatok körül, és ahogy erősödtek, rögtön segítettek is, amit tudtak. Ma a gyerekeket csak a Minimax érdekli, és ha van is valami ismeretük az állatokról, azt nem apjuktól vagy nagyapjuktól az istállóban, hanem a tévéből szerzik.

A kollektivizálással, a tulajdonviszonyok átrendeződésével a presztízsértékek is idővel átrendeződtek: felértékelődött a lakás mint a magántulajdon és az egzisztencia szimbóluma, hasonlóan a sírhely, valamint az autó.³⁰ Később a háztáji gazdálkodás lehetőségének megjelenése után visszatértek az állatok, s napjainkban ismét egyre fontosabbá válik a föld.³¹

Az értékrendben bekövetkezett változások Homrodon sem annyira közvetlenül a háború után, mint inkább a téeszítés során jelentkeztek. Az országszerte általánosnak mondható tendenciák (a bizalmatlanság légköre, a hagyományos paraszti értékrend megerősítése a földosztással, majd az '56-os engedményekkel, végül mindennek végleges elvétele s ezzel az életmód degradálása, vallásellenes-

²⁸ Az adatok O. Ferentől származnak. (2. interjú. 2003. november.) Az állattalomány nagyságáról közelebbi információval nem tudott szolgálni, ám a „több száz” nagyságrendet mások is megerősítették.

²⁹ O. Ferenc. 2. interjú. 2003. november.

³⁰ Kérdés, hogy kiknek lett először autója. Van-e kapcsolat a korábban „fogatot”, lovas kocsit birtoklók és az első autótulajdonosok között?

³¹ A földhöz meglehetősen ambivalens attitűdök kapcsolódnak: presztízsérték, ugyanakkor a viszonylag kicsi területeket nehéz a rendelkezésre álló eszközökkel gazdaságosan megművelni. A földterületek nagy részét a rendszerváltás után néhány család felvásárolta, így a presztízsértékhez való hozzájutás korlátozódott. Ezért a jelentős földtulajdon birtoklása nem csak nagy presztízszt jelent, de erős rosszallást is maga után von.

ség és megfigyelések stb.) többé-kevésbé Homrodra is érvényesek voltak, s inkább ez az, ami – a háborúhoz, mint egy, akkor mindenki számára identikus és megrázó élmény szimbólummá emelt eseményéhez kötve – végül is alapjaiban változtatta meg a közösséget, *elhidegítette egymástól* az embereket. Főképp idősebb adatközlőim e korszak számlájára írták az erkölcsi normák és a generációk közti kapcsolat radikális megváltozását is: „*Csak az a nagy szabadság hozhatta ezt, ami a front után jött be*” – nyilatkozta egyik interjúalanyom,³² mikor a *véletlen* gyerekek száma növekedésének okáról kérdeztem.

Az imént emlegetett téesz („Új élet”) virágkorát az 1970-es évek végén élte, adigra kb. 120 embert foglalkoztatott, a dotációval „jól menő” gazdaság volt.³³ Ekkor – ahogy sok esetben másutt is – a téesz volt a helyi kulturális élet meghatározó támogatója, szervezője. Kulturális műsorokat rendezett, vagy színház- és koncertlátogatásokat szervezett, illetve olyan kirándulásokat, melyeken a téesztagok olyan családtagjai is részt vehettek, akik nem voltak tagjai a téesznek. Legfőképpen pedig a téesz szárnyai alatt szerveződött meg a falu énekkara is. A másik nagy foglalkoztató a közeli dicházi állami gazdaság volt. Kialakult egyfajta „hagyomány” is, mely szerint viszonylag sok homrodi helyezkedett el az iparban és a miskolci Volán vállalatnál. Annak ellenére, hogy nem az egyedüli s összességében talán nem is a legnagyobb foglalkoztató a faluban, mégis – a helyi érdekeltségek miatt – a téesz volt a legnagyobb súlyú gazdasági szereplő akkoriban. A viszonylagos gazdasági fellendülés nyomán a '70-es évek végén egy építkezési hullám kezdődött, ami a korszak jellemző tömbházaival alapvetően változtatta meg a falu addigi képét.³⁴ A közösségi élet alapvető színtere maradt a templomi gyülekezet, s ezt egészítette ki az egyházi iskolákból összevont körzeti általános iskola s az ahhoz kapcsolódóan működő KISZ és szülői munkaközösség.

3.

Homrogd tehát még a térség viszonyait figyelembe véve sem rendelkezik jelentős hagyományokkal. Egy átlagosnak mondható falu. Ez természetesen önmagában véve még nem minősíti sem a falut, sem a szóban forgó hagyományokat, hiszen

³² J. Zsuzsanna. Interjú. 2003. november.

³³ Pontosabban: a növénytermesztés felét kb. az állattartás felemésztette, a maradékkal pedig értékesítési gondok voltak, így a gazdálkodás nullszaldós volt, s nyereségként az állami dotáció jelent meg. A helyzet akkor változott pozitívan, mikor a téesz melléküzemágai, a varroda, a galván-, majd sajtüzem megindultak, s ezek foglalkoztatták az emberek döntő többségét. A rendszerváltás hatása azért volt drasztikus, mert először ezek a melléküzemágak váltak veszteségesse, s ezeket kezdték felszámolni.

³⁴ A háború után az uradalmi telket kiosztották házhelynek, így a falu arculata, térszerkezete teljesen megváltozott. Azonban az új területeken – csakúgy, mint a bombázások által lerombolt házak telkein – is alapvetően a régi típusú házakat építették. Az új háztípus megjelenésével ekkor következett be döntő változás a lokális mintában.

egy közösség hagyománya értékét és értelmét az adott közösségben a neki tulajdonított és az általa betöltött szerepek vonatkozásában nyeri el. Így ami a fölötté álló struktúra szempontjából nem minősül jelentősnek, azaz nem hordoz különösebben fontos jelentést, az a lokális közösség számára még konstitutív, értéktényező lehet. Az örökségképző folyamatokban azonban ezek a lokális közösségek kísérletet tesznek arra, hogy megpróbálják saját partikuláris értékeiket az általános értékek szintjére transzformálni, vagy fordítva: megpróbálják magukat olyan közösségként interpretálni, mint amely egy, a vidék vagy a „nemzet” számára fontos értéket lehetőleg annak ősfelmájában képvisel. Azon lokalitások számára, melyek identitásukat az így létrejött örökségre alapozzák, mindkét esetben fontos, hogy hagyományaiknak ne csupán lokális jelentősége legyen, s mindkét esetben saját legitimitásukat egy fölöttük álló struktúrából próbálják meg levezetni, ahhoz mérve magukat. E közösségeknek mindkét esetben találni kell valamit, ami az identitást mind kifelé, mind befelé hordozza, sűríti és szimbolizálja. Homrogd esetében három ilyen motívumról beszélhetünk, ezek: a paraszti építészet, a kézművesség és a népdalkör.

Az örökség- és identitáskonstrukciónak Homrogdon több, egymást természetesen átfedő területe van,³⁵ melyek a lokális szubjektumok (újra)teremtése szempontjából kulcsfontosságúak, hiszen tartalmazzák a tér és az idő tagolásának stratégiáit, a megélhetés mintáit és a közösségi lét paradigmáit egyaránt. Az egész folyamat egyik legproblematiszabb vonása azonban – kissé ingatag alapjain túl – az, hogy azt a keveset, ami hagyományként megmaradt, a konstrukció preferenciái nem engedik minden esetben kihasználni. Jól példázta ezt a problémát a polgármester egy korábban már idézett kijelentése, mely szerint Homrogdnak jellegzetes népdalai sincsenek. Ez az állítás egy sajátos szövegkörnyezetben, egy felsorolás részeként hangzott el, a felsorolás pedig arról szólt, hogy mi minden nem volt ebben a faluban – mint mondtuk, sem viselet, sem fazekasság, sem jellegzetes tárgykultúra vagy szokások –, de mi minden jött lére az elmúlt években, mióta ő áll a falu élén, s terveit szerint mi minden jöhet itt még lére. Azonban a polgármester állításában van egy paradoxon, mely jellemzi a hagyománykonstrukció és a hagyomány – objektívnek nevezhető – korpuszának viszonyát. Ez a paradoxon akkor válik nyilvánvalóvá, ha megjegyezzük, hogy a népdalkörben maga a polgármester is számtalan homrogd népdalt énekel, sőt, éppen ő irányított bennünket egy adatközlőhöz, aki szerinte a helyi népdalkincs egyik legavatottabb ismerője. A helyi népdalok gyűjtésében és a helyi „énekes hagyományok” ápolásában az énekkarnak különösen fontos szerepe van. Az énekkar egyik tagja sorra járja a falu öregeit és magnóra veszi az általuk ismert homrogd népdalokat, melyeket azután a karvezető – aki egyben az általános iskola énektanára is – lekottáz és megtanít mind a népdalkörnek, mind az iskolai énekkarnak. A homrogd hagyománynak van, illetve le-

³⁵ A helyre jellemző építészet megóvása és kiterjesztése a hely megjelenésének meghatározó elemévé; a helyre jellemző tárgyi kultúra emlékeinek felgyűjtése, muzealizálása, illetve újraelalkotása; a helyi életmódot meghatározó és átfogó új megélhetési formák kialakítása; felújított és új, a helyi identitást reprezentáló és megerősítő ünnepek iktatása az évkörbe.

hetne tehát egy olyan eleme, mely valamennyire még élő és életben tartható, sőt az életben tartásnak egyfajta infrastruktúrája is létezik. Ugyanakkor a konstrukciós folyamat fentebb bemutatott természete miatt a hagyomány őrizhető része nem része a hagyományörzésnek, illetve -teremtésnek. Ennek azonban megvan a sajátos oka. Mint több más településen, úgy Homrogdon is az identitás megújítása vagy inkább kitalálása, s az ennek kapcsán lassanként tudatosuló örökségesítési folyamat erős gazdasági (üzleti) implikációkkal bír: az örökségnek bemutatónak kell lennie. Ezért prioritást élvez minden, ami látványos, eladható, s mint ilyen, könnyen birtokba vehető. Minden, ami bír ugyan némi sajátos jelleggel, ám még egy, a dolog jellegéből adódó elváráshorizonton belül van. (Mint egy sajátos fűszerezéssel készített helyi ételkülönlegesség, mely különösebb gond nélkül beilleszthető a „kontinentális reggeli” svédasztalos kínálatába.) Az örökség bemutatásának egyik elsődleges színtere a turizmus, ami természetesen anyagi haszonnal jár. Mindazok tehát, akik valamilyen módon részt tudnak venni az örökség bemutatásában – például az örökség részét képező jellegzetes fazekas tárgyak másolatainak elkészítésével –, valamilyen mértékben részesülnek is annak hasznából. Homrogdon azonban – bár kétségtelen, hogy vannak, illetve kezdeti stádiumára tekintettel inkább lesznek a folyamatnak nagy nyertesei – a történet a közösség fizikai túléléséről is szól, hiszen nincs más belátható gazdasági lehetősége a falunak a talpon maradásra. Erre vonatkoznak a polgármester mottóként idézett kijelentései is, és ez magyarázza azt az attitűdöt, mely gyakorlatilag minden elképzelésben, tervben megtalálható: a gazdasági és kulturális-közösségi értékteremtés, illetve -termelés összekapcsolását. Ebbe a képbe viszont a népdalok egyelőre nehezen illeszthetők be. Ennek egyik oka az lehet, hogy más vidékek nagy karriert befutott népzenejével összemérve kiderül, hogy a homrogd népdalok jelentősége inkább helyi. Másfelől úgy tűnik, sokkal nagyobb volna egy hangzó anyag elkészítésével járó befektetés költsége, mint amekkora hasznot az a befektetőnek hozhatna.

A fentiek kapcsán érthetőbbé válik a homrogd örökség- és identitáskonstrukció egy másik sajátossága is. A falura jellemző építészeti stílus lokális örökséggé nyilvánítása, illetve az, ahogyan személyes víziója alapján a hagyomány egy elemét a falu identitásának szinte legfőbb reprezentánsává emeli, egyben a polgármester saját hatalmi törekvéseinek is kifejezőjévé válik. Tevékenységének e két, jól körülírható aspektusát világosan meg lehet határozni.

Mint arról szó volt, Homrogdon a hagyományos paraszti kultúrából töredékesége mellett is leginkább a paraszti építészet emlékei, a lakóházak és a gazdasági épületek maradtak fenn. Ez többek közt annak köszönhető, hogy a falusiak sokáig nem engedhették meg maguknak, hogy új házakat építsenek, illetve sokan később is inkább a régi házakat alakították át. A gazdasági épületekhez, csűrőkhöz sok esetben viszont akkor sem nyúltak, amikor a telekre teljesen új házat emeltek. A legtöbb jellegzetes parasztház jelenleg a falu közepén található, a főutcán, illetve az egyetlen hagyományos mellékutcán (korábban béka-sor, ma Rákóczi utca). Ezek az épületek ma már az utóbbi harminc évben lezajlott bontások és építkezési hullámok következtében meglehetősen egyenetlenül oszlanak el a falu említett területén, legsűrűbben a Rákóczi utcán találhatók, s viszonylag nagy számuk

ellenére³⁶ a legutóbbi időkig nem képeztek különösebb értéket. A polgármester – saját bevallása szerint e régi házak „szerelmese” – azonban kezébe vette sorsukat. 1995-től a házak ügye gyakorlatilag állandóan napirenden van az önkormányzat munkájában. Az eredetihez közeli állapotban megmaradt, vagy arra még visszaalakítható házak nyilvántartásba vétele, műszaki állapotuk pontos felmérése után elkészült a falu új rendezési terve, melyben ezek az épületek már védettséget élveznek. Az önkormányzat folyamatosan pályázik az épületek felújítására. A védett épületeket a tulajdonos csekély önrésze, valamint az önkormányzati támogatás mellett jelentős mértékben a pályázati pénzek felhasználásával állítanak helyre. Ha a tulajdonosokat, illetve az örökösöket nem sikerül „az ügy” mellé állítani, akkor terveik szerint életbe lép az önkormányzat által a házakra bejegyzett elővásárlási jog. Az önkormányzati tulajdonba került ingatlanokat szolgálati lakásként vagy a falusi turizmus céljaira kívánják felhasználni. A polgármester maga is megvett egy ilyen házat a falu egyre hangsúlyosabbá váló központjában. Abban, ahogy az épületet „helyreállította” világosan tetten érhető a mintaadó-mintateremtő szándék, s komplex módon jeleníti meg elképzeléseit a település jövőjéről. A ház külső megjelenésében a hagyományos homrogi épülettípus keveredik a lakberendezési magazinokból is ismert, „rurális” stílus jegyeivel. A ház szerkezete megmaradt eredetiben, helyreállították a kontyolt tetőt, megtartották a tornácot is, ám ennek kialakítása már teljesen helyidegen. A kertben egy virágokkal feldíszített szekér áll, fa hinta és homokozó. A kerítés szintén teljesen szokatlan Homrodon: kő lábazon álló deszkakerítés, melybe tulipánokat fűrészeltek.³⁷ A ház belülről a legmodernebb elvárásoknak is megfelel. Térszerkezetét átalakították, a házhoz csatolt gazdasági épületeket is lakhatóvá tették, komfortosították. A polgármester mindezt nyílt példamutató szándékkal tette. Maga is megfogalmazta: szeretné megmutatni a falusiaknak – akár úgy is, hogy behívja őket a lakásba –, hogy miként kell ezeket a házakat megőrizve modernizálni. Erre is illik az, a már idézett önmeghatározás, amit a falu új honlapjára írt köszöntőjében olvashatunk: „*Homrogd megtartva barátságos falusias jellegét, dinamikusan fejlődő település*”.³⁸

A házak helyreállítása során a külső és a belső szerkezet, esztétikum és funkcionális, archaizálás és modernizálás élesen elválik egymástól. A polgármes-

³⁶ Ma a falu közel 200 lakóházából kb. 40 autentikusnak tekinthető parasztház áll, ezekhez számítható még az a majd ugyanennyi, amelyeket a használat során átalakítottak, s melyek csak homlokzatuk struktúrájában őrzik a régi épületek képét.

³⁷ Homrodon elterjedt volt az épületek fűrészelt deszkaelemekkel történő díszítése, de azok helye a tornác volt, a kerítéseken nem alkalmaztak ilyet, ahogyan kő lábazon sem. A tulipán nem szerepel a Homrodon használt fűrészelt motívumok közt, annál gyakoribb viszont – mind a motívum, mind pedig a forma – a szomszédos Alsóvadáson, ahol speciális funkciója van (pontosabban volt). A csereháti épületekre jellemző, hogy a kontyolt tetőszerkezetet az utca felé lezáró deszkákba fűrészelték a ház építésének évét, az épített monogramját, és vallására utaló jelet. Ez utóbbi a katolikusoknál – Homrodon minden házban – kereszt (görög katolikusok esetében kettős kereszt), a protestánsoknál viszont – így a református többségű Alsóvadáson – általában cserepből kinövő magányos vagy hármas tulipán.

³⁸ <http://www.homrogd.hu>

ter szavaival élve „*az mindegy, hogy belül hogy néz ki, de kívülről ilyennek kell lennie!*”³⁹ Konceptiójában kulcsfogalom a kép, a látszat, s ez úgy tűnik, Homrodra általában is érvényes. Megfigyelhető tendencia ugyanis a dolgok külsőségeinek hangsúlyozása és ezzel párhuzamosan jelentőségük hangsúlytalanná válása, melynek következtében a „rend” fogalma a tapasztalás számára mint „hierarchikus rendezettség” jelenik meg. A hierarchia csúcsát az általánosan értelmezett „homlokzat” jelenti, s a mögé hatolás mélységével párhuzamosan a (külső) szemlélő rendezete csökken. A homlokzat az a látható felület – az áthaladó utazó számára Homrogd főutcája, a házat néző számára a ház utcai homlokzata, a társas kapcsolatokban az arckifejezés –, amely leginkább ki van téve a „másik”, illetve a közösség tekintetének. Ez jelenik meg a portákon, ahogy a bejáratától belátható tereket elhagyva a hátsó, gazdasági udvarok felé tartunk, vagy a házba belépve a privát tereket közelítjük meg; de ezt tapasztaljuk a főutcaról a mellékutakra fordulva is.⁴⁰ Ez a homlokzat, mint egyfajta határ, a polgármester renovációs tevékenységének következtében – a két oldalán lévő életszférák egymásra vonatkozásának negligálásával – tovább erősödik és kiszélesedik.

A polgármester tevékenysége azonban nem merül ki a helyreállítással. Új épületeket is emel, melyek mintáit a hagyományos épülettípus, illetve annak elemei szolgáltatják. Az épületformát e modern megfogalmazásaival az egész közösség identitásának szimbólumává, reprezentánsává emelte.

Az egyik ilyen újrafogalmazás a buszmegálló átalakítása, ami döntően kifelé, az átmenő forgalomnak, a vendégeknek, az idegeneknek szól. A faluban öt távolsági buszmegálló található, melyek tekintettel arra, hogy a település csak ezen a módon közelíthető meg, a közlekedés szempontjából kulcsfontosságúak. A tömegközlekedéshez rendelt közösségi terek – autóbusrakodók, pályaudvarok, de hasonlóképp a repülőterek – kitűnően alkalmasak egy közösség, adott esetben egy település reprezentálására. Ezek az objektumok gyakorlatilag egy másik világba vezető kapuként szolgálnak az érkező idegen számára. Jellegzetes kialakításukra éppen ezért fordítanak sok esetben nagy gondot, hiszen a látogató vagy átutazó először vagy leginkább ennyit lát az adott településből, s rögtön képet alkothat magának arról, hogy mit gondolnak a helybeliek rendről, tisztaságról s magukról. Homrodon ennek megfelelően alakították át a buszmegállókat. Tulajdonképpen átlagos, nyitott, fa építmények, melyeknek a tetejét a régi csűrök tetőzetének mintájára építették meg. Az ötlet önmagában nem eredeti. Magyarország más tájain tucatnyi hasonló jelenséggel találkozhatunk, s a Homrogd környéki településeken – így Alsóvadáson is – épültek efféle „rurális” buszmegálló, ám azok egyetlen esetben

³⁹ Dr. Juhász Imre. 2. interjú. 2003. szeptember. Ez természetesen nem speciális homrogi jelenség, hiszen kevés kivétellel az efféle helyreállítások – pl. a komfortosítás okán – a legtöbb esetben az épület belső szerkezetének átalakításával járnak.

⁴⁰ Ugyanez a tendencia nyilvánul meg az anyaghasználati szokásokban is. A legtöbb család számára a drága, minőségi anyagok elérhetetlenek. A helyettesítésükre szánt anyagok kiválasztásának elsődleges szempontja – egy sajátos ár-érték arány megnyilvánulásaképp – a látvány: melyik hasonlít leginkább az ideálisra?

sem mutatnak rokonságot a helyi építészet jellegzetességeivel. Azon az autóbusszovonalon, mely Homrodon átvezet, először és egyedül itt találkozunk ezzel a megoldással.

A másik szimbolikus épület a már emlegetett „Esély Közösségi Ház”, amit egy miskolci tervező irodát megbízva, a tervezők munkáját a legapróbb részletekbe menően instruálva építtetett fel a polgármester. A Ház külseje kiválóan illeszkedik az utcaképbe. Magassága nem üt el a környező épületekétől, mint minden régi parasztház Homrodon hosszában áll a telken, a homlokzat egyik részén oszlopos tornácra emlékeztető fedett területet alakítottak ki, s természetesen ott van rajta mint egy „védjegy”, a helyi épületeket a tornác mellett meghatározó kontyolt tető.

Az épület, illetve az abban működő intézmény ötletét egy amerikai utazás élményével magyarázta a polgármester. Egy indián rezervátumban olyan közösségi házat látott, amely nem csupán egy kultúrház, hanem egy komplex, többfunkciós szociális és szolgáltató intézmény, mely teret ad a közösség civil szerveződéseknek, valamint oktatási és foglalkoztató szerepet is betöltött. A példa eredete több momentumra is ráirányítja figyelmünket. Egyfelől jelzi – s bizonyára nem véletlenül hangzott el ez az eredettörténet – a polgármester személyes horizontjának tágasságát, s azt az attitűdöt hogy minden hasznosnak tűnő élményt, személyes tapasztalatot a falu „kitalálása” során fel akar használni. Másfelől jelzi azt is, hogy az új lokális minta milyen kapcsolatban áll a régivel: a közösséget összefogni és szimbolizálni hivatott ház koncepciója kívülről jön, s az elgondolás során, legalábbis tudatosan, fel sem vetődnek olyan – korábban egyébként erős, és az emlékezetben a mai napig élő – intézmények példái, mint a fonó.

A ház elnevezése, megjelenése, valamint kijelölt funkciója összefoglalja a polgármester és a helyi kulturális elit falumegújító törekvéseinek alap gondolatát. A megmaradásra, a falu egzisztenciájának megtartására csak akkor van esély, ha a falu újra közösséggé szerveződik és visszafordul a hagyományaihoz.

Az épület létrejötté azonban nem csupán a falu identitásának, de egyúttal a polgármester hatalmi törekvéseinek, a hatalom centralizációjának is jelképe. Tizennégy esztendő hosszú idő egy önkormányzat élén. A polgármester saját bevallása szerint ezalatt szinte eggyé vált a faluval, a falu céljai az ő személyes céljai, a falu gondoljai az ő személyes gondoljai lettek. A falu előrehaladását pedig személyes előrehaladásaként, kicsit a saját teljesítményként fogja fel. Mint mondta, sajátjának érzi a falut.⁴¹ Ezt az attitűdöt azonban maguk a falusiak is erősítik. A faluban általában tapasztalható jelenség a közügyektől való távolmaradás.⁴² Az emberek nem

⁴¹ Az *Esélyház* tervező mérnöki iroda vezetőjét – miután több épületet is terveztetett vele Homrodra, melyek mind tökéletesen illeszkedtek elképzeléseikhez – Homrogd „*udvari építésének*” nevezte.

⁴² Ezzel a hangulattal érdekes kontrasztot alkot a különböző szavazások részvételi aránya alapján kirajzolódó kép. Az önkormányzati választásokon 1998-ban a részvételi arány 64,24%, 2002-ben 72,18%, ami mindkét esetben magasabb, mint az országgyűlési képviselők választásakor mért részvételi arány. Mindkettőnél alacsonyabb volt a NATO-csatlakozásról döntő (47,06%) és az Európai Unióhoz történő csatlakozásról döntő (36,77%) népszavazás részvételi

szólnak bele az őket érintő helyi jelentőségű ügyekbe, így a vezetésnek különösebben nem kell érvelni döntései mellett.⁴³ A döntésekről kevés a közvetlen visszajelzés, ám a polgármester ismétlődő újraválasztása szintén megerősítő hatású. A kutatás során végzett kérdőíves vizsgálatból⁴⁴ is kiderült, hogy a megkérdezettek 48%-a⁴⁵ szerint a rendszerváltást követően a kulturálódási, szórakozási lehetőségek javultak a faluban. A válaszok indoklásának típusait gyakoriságuk sorrendjében az alábbi táblázat foglalja össze:

2. sz. válasz: 1990 után napjainkig a szórakozási kulturálódási lehetőségeket tekintve a helyzet a településen javult

	Választípus	Gyakorisága (fő)
1.	A községnek és az önkormányzatnak a régió viszonyaihoz mérten (kiemelkedő) fejlődése	6
2.	Az „Esélyház” létrejöttének hatására	6
3.	A polgármester személyes teljesítményeként	5
4.	Több a rendezvény	5
5.	A település jó vezetése miatt	3
6.	A gazdasági fejlődés nyújtotta jobb lehetőségek nyomán	2
7.	Az általános iskola pozitív, vezető, koordináló szerepe miatt	1
8.	Mivel a helyi roma kisebbség több esélyt kapott	1
9.	A turisztaszálló gazdasági szerepe miatt	1

A válaszokból egyértelmű a polgármester státusa, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a válaszok közt tulajdonképpen csupán egy olyan van (7.), melyet nem lehet összefüggésbe hozni személyével. A többi válasz indoklását összefoglaló következő táblázatban ez az arány gyakorlatilag fordított (3. és 4. sz. válasz).

aránya. Úgy tűnik tehát, hogy a homrogdiaiak mégis bele kívánnak szólni az őket közvetlenül érintő ügyekbe.

⁴³ Ennek általában két okát jelölték meg interjúalanyaim. Egyfelől hozzászórtak ahhoz, hogy a fejük felett döntenek a dolgairól, másfelől viszont „...nem lehet emberekre számítani. Úgy széthúznak... meg nem... ez a langyos felállás, hogy akkor inkább én odébb állok, ami sok esetben érthető is, mert munkahely nem nagyon van a környéken, másnap ki van rúgva.” (J. Péter. 2003. október.) Ez utóbbi indokhoz hozzátartozik, hogy az önkormányzat a település egyik legnagyobb foglalkoztatója.

⁴⁴ Kérdőív „A modernizációs folyamat hatása a lokális társadalmak kulturkonstitutív mechanizmusaira” című OTKA-pályázathoz. A kérdőívek felvételére 2002 nyarán került sor. Az életkor szerint reprezentatív minta Homrodon a 15 év feletti lakosság 10%-a volt. Az elemzett kérdések száma: 12/2. Hogy ítéli meg a kulturálódási, szórakozási lehetőségek változását településén?

⁴⁵ A relatíve magas, 21%-os válaszhiány – ami a hasonlóan értékítéletet kívánó kérdéseknél szintén jellemző – szintén beszédes. Tapasztalatom szerint az emberek nehezen adtak választ ezekre a kérdésekre.

1990 óta a helyzet romlott

Választípus/gyakorisága (fő)

1.	Jobbak voltak a személyes anyagi körülmények /4	A falu lehetőségei végéhez ért /2	Régen volt kultúrház, könyvtár, bállok /1
2.	Több volt a rendezvény /3	30% a romák aránya, romlik a helyzet /1	
3.	A romák jelenléte rontja a lehetőségeket /2	Mindig minden egyforma /1	
4.	Régen jobban a kezükbe vették az emberek a dolgaikat /1	Mostanság nem nagyon vesznek részt, csak a régi rendezvényeket ismerték /1	
5.	Többet kell dolgozni, így kevesebb a szórakozásra fordítható idő /1	Kevés erre felé a rendezvény, nincs összehasonlítási alapja /1	
6.	Családi állapota változásával romlottak a válaszadó személyes lehetőségei /1		
7.	Több támogatást kapott a falu /1		
8.	„Aki közel van a tűzhöz, az melegszik” /1		

Ezek a tényezők, karöltve azzal, hogy az emberek a problémák megoldásában szinte teljesen az önkormányzatra hagyatkoznak, együttesen vezetnek oda, hogy a polgármester – a téveszelnőkkel együtt – „egy ilyen... kiskirályi hatalomra tett szert”.⁴⁶ Ez annyiban pontosításra szorul, hogy nem annyira a hatalom gyakorlásának önkényes és öncélú mivoltára, hanem centralizáltságára utal. Az eredményt pedig, ahogyan a kulturális és közösségi élet első számú irányítójaként a polgármester és az általa irányított adminisztráció megjelenik, nagyon szép formába önti egyik idős interjúalanyom, O. Feri bácsi verse.

⁴⁶ J. Péter. Interjú. 2003. október.

IDŐSEK NAPJA

Hagyomány Homrodon az idősek napja
Velünk ünnepel ma községünk apraja és nagyja:
Az Önkormányzat által meg van az szervezve
Hogy nagyobb gondjaink el legyen felejtve.
Minden munkanapon hozzák az ebédet,
Amit a szakácsnék jóízűre főztek.
Az ünnepnapokat az egyház formálja,
Hogy találjon mindenki lelki boldogságra.
Így élünk Homrodon együtt imádkozva
Egy-ez alkalommal együtt vigadozva,
Ha a sors úgy hozza, együtt siránkozva.
Ez az élet rendje, ezt el kell fogadni,
Az Istennek érte tudjunk hálát adni.
A Hivatal dolgozóinak megköszönjük szépen,
Amit értünk tesznek minden egyes évben.
Az énekkarnak köszönjük a vidám percekét,
Az unokáinknak a sok szép verseket.
Az idős társainknak most mit is mondhatnak,
Hogy majd egy év múlva legyen viszontlátás.
Az eltávozottakért most mondjunk egy-egy fohászt,
Az örök hazában leljenek megnyugvást.
A Mindenség Urának adjunk mindég hálát
Hogy mi elérhettük ezt a viszontlátást.
Hálát adunk mindenért, amit még megkapunk,
Hogy egy-egy alkalommal együtt vigadhatunk.
Az Isten áldását kérjük mindnyájukra
Aki ezt a szép napot nekünk összehozta.
Egymást megbecsülve folytassuk életünk,
Ami még hátra van, köszönettel vesszük.
Isten segítségét kérjük mi minden nap,
Ha imádkozva kérjük, nekünk majd meg is ad.
Adja meg az Isten, hogy ha eltávozunk,
Az Örök Hazában egykor találkozzunk.⁴⁷

A hatalom centralizáltságát mint a közösség szervezésének és működésének Homrodon identitására jellemzőként elgondolt formáját a falu térkialakításában és térhasználatában szintén egyfajta centralizációs tendencia, a főtérképzés jelzi. A falu térszerkezetét korábban alapjában véve erős tagoltság jellemezte. A falunak nem volt „tér” névvel jelzett közterülete, csak két utcája – pontosabban egy *főutcája* és egy *béka sora* –, s ma sem használnak ilyen megnevezést. A falu közepén, ahol a *béka sor* a főútról leágazik, *Likistány kastélya* és a hozzá kapcsolódó pár melléképület állt, viszonylag nagy, elkerített területtel, ami így szinte kettévágta a

⁴⁷ A vers 2003. december 9-én, „Idősek napja” estjén, az idősek tiszteletére rendezett vacsorán hangzott el.

falut. Az igazi központ a templomdomb volt. Itt van a falu egyetlen temetője, ide helyezték az első világháborús emlékművet is és a *frontig* itt tartottak mindenféle összegyülekezést. A *front után* ez a funkció áttevődött a kastély előtti térre, ahol – a hagyomány szerint a millennium évében a hét vezér tiszteletére ültetett – hét hársfa állt. Itt tartották a pártok a különböző kampánygyűléseket, később itt tartották a téesz szervezésekor az agitáló gyűléseket, és egyéb, a köz dolgait érintő összejöveteleket. A kommunista rendszer azután ezt a teret is „deszakralizálta”. Az első téeszszervezési hullám idején – ekkor még gyakorlatilag itt is csak a korábbi zsellérek és törpebirtokosok álltak a *közösbe* – a hársfák egy részét kivágták tüzelőnek, a kastélyból pedig előbb sajt-, majd galvanizáló üzem lett. Az uradalmi birtok kerítéseit elbontották, területét kiosztották házhelynek, gazdasági épületeit vagy felszámolták, vagy lakásnak alakították át, aminek következtében a falu térszerkezete jelentősen átalakult. A falu új központjaként a *béka sor* és a *főutca felvégi* kereszteződését jelölték ki, bár a hely alkalmassága miatt a *buszfordulót* később mégis a hajdani kastély előtt – a teret végképp tönkretéve – alakították ki. Az új iskolaépület is az új központhoz közel épült fel. Később, a '60-as évek elején ide épült az új Kultúrház⁴⁸ is. A kultúrház udvarán állították fel 1970-ben a felszabadulási emlékművet, s az épület falára került az 1848-as forradalom és szabadságharcnak emléket állító márványtábla is. A közelben bolt is működött,⁴⁹ s itt – a falu hajdani kovácsműhelyében – rendezték be a téesz varrodáját. A tér tehát minden oldalról nagyon erős hangsúlyokat kapott – ám a falura jellemző módon a kultúrák rétegei itt is „áttetszők” voltak, az új nem fedte teljesen a régit. A kultúrház egy hajdani portára épült, az építetők pedig meghagyták az egykori lakók által az udvaron felállított feszületet. A régi és az új rend elemei jól megfértek egymás mellett.⁵⁰

Mint sok helyen, úgy itt is a rendszerváltás egyik hozadéka az volt, hogy az új vezetés igyekezett mindentől elhatárolódni, ami valamilyen módon a szocialista rendszerhez kapcsolódott. A falu infrastrukturális fejlődése, a vallás újbóli térnyerése, a magángazdaságok – mérsékelt – beindulása érezni engedte, hogy a rendszerváltással valóban valami új, más kezdődik. A falu új központja a '90-es évek közepe táján kezdett kiépülni ott, ahol a kastély és a buszforduló volt. A közigazgatás intézményei is ide, a kastéllyal szembe, a hajdani csendőrszállás épületébe kerültek, a korábbi tanácsháza épületéből öregothont készültek – és a mai napig készülnek – kialakítani. Egy pályázatot megnyerve hozta rendbe az önkormányzat a *kastélyt* s alakította át turistaszállóvá, illetve épített föl a mögötte lévő dombon egy szabadtéri színpadot. Pár évvel később létesült az *Esélyház* egy régi kocsmahelyén, a végében az új, Kis Juhászhoz címzett kocsmával. Itt is megnyílt egy

⁴⁸ Ez az intézmény sem működött sokáig. Az emberek inkább egymáshoz jártak beszélgetni, tv-t nézni. A szinte kizárólagossá váló rendezvények, a bálók pedig a legtöbb esetben verekedésbe fulladtak, így a tanács bezárta a házat.

⁴⁹ A falusi vegyesboltok igen sok esetben a kocsmák, tehát a közösségi fórum szerepét is betöltötték.

⁵⁰ Senki sem emlékezett arra, hogy a kereszt elbontása bármikor szóba került volna.

bolt,⁵¹ a kereszteződésben található a falu két nyilvános telefonfülkéjének egyike,⁵² szintén gyakorlatilag a téren van az Egészségügyi Központ, mellette – de még a térről belátható helyen – a polgármester felújított háza. A terület rendezése után a régi kultúrház faláról a '48-as emléktáblát az önkormányzat áthelyezte a kastélyturistaszálló falára, és 1999-ben állították fel az „*élők emlékművét az élőknek*” – azt a kopjafát, melytől elindultunk. Jelenleg a tér egyetlen, még kihasználatlan épületének átalakítása folyik, s itt kap helyet az egyik bankhálózat kihelyezett fiókja.

A tér tehát – bár nem így hívják – funkcióját tekintve egyre inkább a falu főterévé válik. Kialakítása szimbolikus térfoglalásként is értelmezhető, amennyiben a rendszerváltáskor hatalomra került, s azóta gyakorlatilag folyamatosan és változatlanul fennálló új rendszer a terület korábbi funkcióit megszüntetve vagy átalakítva azt a saját céljaira, ideológiájának reprezentálására, tevékenységének demonstrálására használja föl. Ez történik, amikor a tér köré szerveződnek a közigazgatás, a lokális hatalom gyakorlásának intézményei, a közösségi emlékezet tárgyai és helyei, s a közösségi élet különböző szintjeinek terei⁵³ egyaránt. Azzal pedig, hogy ebbe a térbe szervesül a polgármester személyes élettere is, a struktúra egy sajátos hierarchiává szerveződik, s a polgármester szimbolikusán is belép a közösség centrumába.

Fentről, a minden oldalán nyitott szabadtéri színpad nézőteréről kisebb-nagyobb takarásokkal mindez egységes képpé szerveződik, s úgy tűnik, a nyitott színpad mögött a tér kulisszaként szolgál a mindennapi élet „drámájához”.

4.

A „dráma” állandó résztvevője és kelléke is egyben a homrogdi „Napfelkelte Népdalkör”, vagy ahogyan Homrogdon mindig is nevezték, az *énekkar*. Története „Dózsa Parasztkórus” névvel indult, majd a Homrogdi „Új Élet” Termelőszövetkezet Parasztkórusa lett, volt „Homrogdi Népdalkör” is, míg végül – pontosabban jelenleg – 1998-tól a „Napfelkelte Népdalkör” nevet viseli. A tárgyi kultúra és a hagyományok megőrzése, rekonstrukciója illetve a hagyományokhoz való „konstruktív” viszony, a közösség útkeresése, szervezése és reprezentációja, valamint mindennek politikai-gazdasági aspektusai különös elegyet alkotnak az énekkar történetében és működésében.

Az énekkar közvetlenül a *front után*, az 1940-es évek végén alakult. Megszervezésének akkori körülményei sok tekintetben iránymutatóak lehetnek mai problémáinak megértésében is. Jóllehet, a szocialista rendszer minimális szabadságot engedett az embereknek, ám azt, hogy ez konkrétan mit jelentett, sok esetben – főképp a kis, vidéki településeken – a helyi erő- és hatalmi viszonyok határozták

⁵¹ Ez volt a falu első magán vegyesboltja.

⁵² A másik a Posta előtt található.

⁵³ Gyakorlatilag minden, nem kizárólag egyházi vagy iskolai közösségi összejövetelt itt tartanak. Itt rendezik meg a nemzeti ünnepek műsorait, a *dalos találkozót*, a juniálist.

meg. A kommunista hatalomátvételt követően a politikai rendszer megváltozása nyomán Homrodon egy sajátos hatalmi struktúra jött létre, melyben a közélet viszonyait és folyamatait alapvetően a helyi érdekek, valamint a munka és a vallás alapjain szerveződő értékrend korlátozott figyelembe vétele befolyásolta. Ennek következménye egy, a központi utasításoknak és a helyi érdekeknek való megfelelés kényszere közti állandó lavírozás lett. Az új elit – a téeszelnök, a tanácselnök és zömmel a párttitkár is – főképp a kezdeti időszakban⁵⁴ helyi származású, vagy legalábbis helyi kötődésű volt. A '20-as évek végén érkezett pap, Bubnó Andor szolgálatát a fia, Bubnó László vette át, aki szinte a rendszerváltásig szolgált a közösségben, s így a papi család a felnövekvő generációk szemében a folytonosságot képviselve szintén Homrogd részévé vált. A politikai elit a vallásos értékrenden nevelkedett, az új pap pedig, legalábbis színleg, magáévá tette a politika célkitűzéseit: „békepap” volt. Így a rendszer a kezdeti súrlódások után hamar konszolidálódott.⁵⁵ A békepapság megfelelő fedezéket nyújtott a pásztornak arra, hogy a „nyájjal” törődjön, ugyanakkor a falu vezetése számára a felsőbb politikai szervek, a pártvezetés felé megfelelő indokul szolgált arra, hogy az egyház békében működjön.

Az így kialakult, sajátos hatalmi egyensúllyal jellemezhető társadalompolitikai gyakorlatba illeszkedve, annak szinte szimbólumaként szerveződött meg a homrogdí „Dózsa Parasztkórus”. A kórust Bubnó László hozta létre, eredetileg a – faluban addig igen erős, de a kommunista rendszer által megszüntetett – KALOT⁵⁶ helyett. A pap célja egyértelmű volt: összetartani a közösséget, megőrizni, ahogy lehet, a civil szerveződés csiráit, s megtartani az embereket az egyházban s az egyházat a társadalomformáló erők közt. A kórust – zenei képzettsége lévén – ő vezette, felesége pedig zongorán kísérte őket. Patrónusuk később a helyi téesz lett, így mint a szövetkezet parasztkórusa futottak be meglehetősen fényes karriert. Többször léptek fel a rádióban, énekeltek helyben, illetve a rádió által közvetített miséken.

Az énekkar pályája Bubnó László 1987-ben bekövetkezett halálát követően hirtelen kettétört. Azt, hogy mit is jelentett az esperes személye a közösségben, jól érzékelteti a temetésén az énekkar részéről elhangzott búcsúztató:

„A falu karácsonyra, a szeretet ünnepére lelkipásztor nélkül, az énekkar vezető, karmester nélkül maradt. A mosolygó piros arc, a szeméből sugárzó szeretet nincs többé. Az arca sápadt, a szemei üvegesek, a lélek eltávozott. Szeretett karmesterünket az isten magához szőlítá. (...) Sok-sok rádió felvételt az egész falu és az ország hallgatta. Sajnos az utolsó rádió felvételt Ő már nem hallhatja, de az utókor számára maradandót alkotott.

⁵⁴ Ez, mint tudjuk, a '60-as évek elején a kollektivizálás egyik stratégiája is volt, tehát nem kifejezetten helyi sajátosság.

⁵⁵ A kezdeti súrlódások a vallás szerepének szimbolikus megtörését, az erőviszonyok tisztázását célozták, pl. aratáskor kidoboltatta a bíró, hogy Péter-Pál nem ünnep, ne fogja el a pap az embereket a munkától, vagy hogy nem szabad elvinni a szerszámokat reggel a misére, hogy a pap megáldja, mivel azok köztulajdon képeznek. Ettől függetlenül az emberek elmentek a misére, a pap pedig megáldotta a – távol lévő – szerszámokat.

⁵⁶ KALOT = Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete.

Hiába értünk el idáig, most a lánc elszakadt, irányító, vezető nélkül széthullunk, nem tudunk tovább lépni. Ebben az énekkarban nemzedékeket fogott össze, nevelt, tanított... A 38 fő énekkaros nevében megrendülten, fájó szívvel bucsúzzunk a „Győzhetetlen én köszalom” énekkel, melyre nagy szeretettel tanított bennünket.”⁵⁷

A szöveg számunkra legfontosabb mondanivalója az a megrettenés, a magára maradtóság és kilátástalanság érzése, amely a búcsúztatót és az egész szituációt egyaránt áthatja. Egy vezetőjére teljesen ráhagyatkozó közösség hangja szólal meg itt, s az események alakulása igazolta is a szöveg „prófétai” üzenetét. Az énekkar rövidesen valóban széthullott, és az események kevesek számára hordoztak tanulságot. Az énekkar szervezett formában 1992-ben indult újra, ám a látszólagos folytonosság mögött alapvető változások húzódnak meg.

A politikai rendszerváltás és a gazdasági struktúraváltás ugyanis megváltoztatta a falu hatalmi egyensúlyát is. A téesz leépülése nyomán megszűnt domináns gazdasági s ezzel hatalmi szerepe is. A téeszelnök ma már nem falubeli, s bár saját elmondása szerint jó viszonyban van a helyi gazdákkal, illetve azok egy csoportjával, a helyi társadalmi életre csak áttételesen van hatása. Bubnó László halála után új pap került Homrodra. Az új pap nem tudott a fent elemzett „játékba” bekapcsolódni, az új politikai helyzetben pedig úgy gondolta, nem lehet szava senkinek, aki az előző rendszerrel bármiféle kapcsolatba hozható, ezért az új polgármestert mint „kommunista embert” elutasította. Mint mondta, „hívei unszolására” indult az önkormányzati választásokon,⁵⁸ és három cikluson keresztül volt képviselő. Ezt a lehetőséget is kihasználva több kísérletet tett arra, hogy az egyház pozícióját megerősítse, vezető szerepét visszaszerezze a társadalomban, de ezek a próbálkozások nem hoztak túl sok eredményt. A hittanra járó iskolások száma ugyan magas, de a falu egyre erősebben szekularizálódik, és a vallás normatív ereje egyre kisebb. A hittanos korosztályból kinövő fiatalokat pedig már nem tudja elérni. Minden, az önkormányzat, az iskola és az *Esélyház* által szervezett kulturális rendezvényre meghívják, ám kapcsolata ezekkel az intézményekkel általában konfliktusokkal terhelt. Az idősök általában papi személynek kijáró tisztelettel viseltetnek iránta, s közben nosztalgiával gondolnak vissza *Bubnó esperes úr idejére*, amikor a dolgok valahogy jobban mentek. Egy darabig énekelt az újjászervezett énekkarban is, ám szenvedélybetegségével épp az énekkar egyik falun kívüli szereplésén szégyent hozott a falura, s az ennek nyomán elszenvedett presztízsvesztés végképp aláasta státuszát a helyi társadalomban.⁵⁹ Az iskola fejlődésével, súlyának növekedésével párhuzamosan lépett be a struktúrába új lokális hatalmi

⁵⁷ Á.-né Ilonka néni búcsúztatója, az énekkar nevében. 1987. december 29. Az önszervezési képesség hiánya talán a vallási intézmény struktúrájából is következik, hiszen a katolikus közösségek erősebben vezetett, központosított közösségek voltak.

⁵⁸ Bár ez sem homrogdí sajátosság, mégis jelzi, hogy mennyire a hatalmi struktúra részévé vált a falu papja.

⁵⁹ A szenvedélybetegséget nyíltan természetesen senki sem veti a pap szemére, ám emiatt személye, minősége elvesztette hitelét, s ez a legtöbb probléma háttérben fellelhető. Jelen szöveg szempontjából nem, ám a történet egészét tekintve fontos körülmény, hogy a falu 2005-ben új papot kapott.

tényezőként az iskola igazgatója, Mező István.⁶⁰ Az ő elképzelései a falu jövőjéről egybevágóan ugyan a polgármesterével, mégis olykor rivalizál az önkormányzattal.⁶¹ Ez a rivalizálás mindazáltal nem nagyon jut el a nyílt szembeszállásig, hiszen a célok közösek, és mindkét fél tudja, hogy a másik nélkül nem sokra megy. A korábbi többletgyűjtés hatalmi struktúra tehát felbomlott, s a tényleges hatalom gyakorlatilag egyedüli birtokosa a polgármester maradt.

Ilyen körülmények közt történt, hogy az énekkar néhány tagja 1990-ben az első homrogi nyugdíjas estre készülődve kezdte szorgalmazni, hogy a rendezvényen meglepetésként a még élő énekkarosok újra együtt énekeljenek. A kezdeményezés abszolút spontán – civil – jellegű volt, sem a polgármester, sem más a falu vezetéséből nem tudott a dolgról. Hogy mi lett volna a falu ezen egyetlen belső indítatású, alulról szerveződő közösségének a sorsa, nem lehet tudni. Talán rövid időn belül újra elhalt volna – ám az alkalmat azon melegében megragadva „a polgármester úr felállt és felajánlotta, hogy ha bevesszük, ő is közénk áll, és valóban jött is, kitűnő hangjával meg is tisztelt bennünket, és azóta is velünk énekel”.⁶² A frissen megválasztott polgármester indokai – még ha szeret is énekelni és történetesen tényleg jó hangja van – érthetőek. Attól kezdve azonban, hogy ő belépett, az énekkar története új irányt vett.

Mint láttuk, eredetileg az énekkar meglévő, élő hagyományok folytatásaként szerveződött, ám hagyományon itt nem annyira a tevékenység tartalmát, mint inkább a formáját kell érteni. Azaz, az énekkar a faluban működő, a falu közösségének kapcsolathálóját át- meg átszövő vallásos egyesületek, illetve az efféle egyesületi élet közösségteremtő és -formáló „hagyományát” volt hivatott továbbvinni, legalábbis az alapító pap szándéka szerint. Mint ilyen, a lokális kultúra szerves része volt. A közösségi tevékenység tartalma, nevezetesen a népdaléneklés sem volt persze esetleges vagy közömbös, hiszen egyfelől ebbe nem nagyon kötött bele a politikai rendszer, sőt, a „haladó hagyomány” koncepciójába bele is illeszkedett, másfelől pedig a lokális identitást erősítette, hiszen akkor is több homrogi népdalt

⁶⁰ Hagyományosan két – egy görög és egy római katolikus – felekezeti iskola működött a faluban. E két iskolát később államosították, összevonták, és körzeti iskolaként egy új épületben helyezték el. A rendszerváltás után, 1993-tól az iskola státusa folyamatosan megváltozott. Ekkor a falu népszavazás útján döntött arról, hogy az iskola vegye fel Móra Ferenc nevét. (A falu semmilyen kapcsolatban nem állt Móra Ferencsel.) Ettől az évtől kezdve az iskola egyre gyorsabb ütemben fejlődött, s mára kilenc környező településről több mint 200 gyerek jár Homrodra iskolába, ami jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy Homrogd környéke egyre inkább „minirégióvá” alakul, s Homrogd egyre inkább ennek központjává válik. Ez a tendencia érdekes módon immitt-amott jelentősen eltér attól, ami a Területfejlesztési Programban található. Az iskola húzóágazat Homrodon, technikailag-infrastrukturálisan fejlődik, megyei és országos szinten jó eredményeket érnek el különböző versenyeken, s a tanulók, elkerülve középiskolába, általában megtartják az itt elért színvonalat. Ezek azok a tényezők, melyek az igazgatót „hatalmi” pozícióba emelik.

⁶¹ Azzal együtt, hogy az igazgató tagja a képviselőtestületnek, bár nem helyi, csak a felesége révén vannak helyi kötődései.

⁶² Á.-né Ilonka néni. Interjú. 2003. október.

őrzött meg és énekelt az énekkar. Az énekkar spontán újjászerveződésekor ez a hagyomány kelt új életre. Ami azonban ezután következett, az teljesen másról szólt, hiszen most az a közösségi lét és az a hagyomány, amit felmutatni az énekkar hivatott, egy új, még nem igazán élő, és semmiképp sem saját, belülről fakadó, megélt, hanem egy jövőbeli kultúra ideájának szerves része. A hangsúlyok eltolódtak, s ebben a kontextusban történik minden, amiben az énekkar szerepet játszik.

A szituáció leginkább Teremi Sándor, az Esélyház vezetőjének szavaival jellemezhető: „*semmi sem funkciójában működik*”.⁶³ E kijelentés igazsága akkor látható, ha az elit hagyománykonstruáló akaratától az akarat megvalósításában részt vevő homrogi szereplők felé fordulunk, ugyanis a falu, sőt olykor még a népdalkör hagyományokhoz való viszonya sem mindig egyértelmű. Ennek vannak egészen nyilvánvaló példái. A falu tárgyi kultúráját a felkutatni és részben újra- – részben pedig újat – alkotni hivatott fazekas testvérpárt,⁶⁴ akik a népdalkör oszlopos tagjai is, a helyi hagyományokhoz való viszonyukról kérdeztem. A válasz sokatmondó: „*a hagyományokhoz hogyan viszonyulunk? Hát szerintem elég jól... mindketten benne vagyunk az énekkarban, szeretünk énekelni... nekünk mindegy, hogy magyar nóta vagy popsláger, mi szeretünk énekelni, az már biztos...*”. Egy másik hasonlóan beszédes példa az énekkar új ruhájának története. A cél a nem létező helyi öltözet pótlása, egy Homrodra jellemző „népviselet” megalkotása volt. A polgármester ezt kifejezetten az énekkar közös, belső igényeként interpretálta: „*Felvetődött a dolog, hogy legyen már egy ruha, ami ránk jellemző, olyan népies... Aztán az asszonyok izlésére bízva egy sárospataki ruhatervező megtervezte és elkészítette a ruhát. Ez olyan népies, nem lehet rá azt mondani, hogy mondjuk kalotaszegi vagy ilyesmi... de hasonlít a régi borsodi népviseletre..., hagyományos, de mégis elegáns, modern...*” A ruha anyagát egyazon minta három színváltozata közül választották ki az asszonyok, és tényleg ezt a ruhát szeretik a legjobban: „*Ha kérdezi tőlünk Krisztina, hogy melyik ruhát vegyüek fel – mesélte Ilonka néni – mindig azt mondjuk neki, hogy hát az újat, mer az a legszebb, meg az a hagyományörző.*”⁶⁵ Az új ruhát természetesen mindenkinek az önkormányzat fizette, mert ma az önkormányzat a „fenntartó”. „*Mindig kiharancsolja az Isten, hogy legyen, aki továbbviszi ezt a dolgot, legyen egy szponzor, aki támogatja az énekkart. Régen a téveszelnök is benne vót ebben, most meg a polgármester, az támogatja.*”⁶⁶

Az énekkar köré szerveződik a „Nemzetközi Nemzetiségi Dalostalálkozó”, amit évente⁶⁷ rendez meg a falu, s ami az új homrogi identitásnak egyik központi,

⁶³ Teremi Sándor. Interjú. 2003. szeptember.

⁶⁴ Faludiné Hágel Judit és Oroszné Hágel Ildikó. Mindketten több átképzés és tanfolyam után munkanélküliek voltak, mielőtt a Csereháti Településszövetség által kiírt pályázatot megnyerve a helyi önkormányzat beiskolázta őket a népi kismesterségek felélesztését célzó kézműves oktatási programba.

⁶⁵ Á.-né Ilonka néni. Interjú 2003. október.

⁶⁶ O. Ferenc. 1. interjú. 2003. október.

⁶⁷ Újabbban a lanyhuló érdeklődés miatt azt tervezik, hogy két évente rendezik meg a találkozót, felváltva egy sokkal szélesebb spektrumú folklórfesztivállal.

reprezentatív – és teljesen az énekkarra épülő – része. Fesztivál és ünnep egyben. Olyan rendezvény, melynek megszervezése és lebonyolítása integrálhatja a falu apraját-nagyját, hiszen egy cél felé tartó, sok és sokféle munkával jár, melyek közt a szerepléstől a felszolgáláson át a vendéglátásig mindenki megtalálhatja a saját feladatát. Mint minden fesztivál, úgy ez is alkalmas a rendező település önképzésére, és miután a középpontjában gyakorlatilag a hagyományőrzés áll, mind kifelé, mind befelé az új identitást erősíthetné. Jóllehet 2003-ban immár a hatodik ilyen találkozót tartották, a helyi társadalom mégsem mozdul meg az eseményre, sőt, egyre kisebb a látogatottsága. A fellépők leginkább egymást hallgatják, s a nézőtérrel elvétve lehet látni egy-egy „civilt”. Ezen a találkozón általában a homrogdíhoz hasonló népdalkörök vesznek részt, a találkozó házigazdája – ami azokban az években, melyekben a találkozó több napos, a házi vendéglátásra is kiterjed – a helyi daloskör. A találkozóra érkező énekkarokkal a homrogdíak általában kölcsönös visszahívási kapcsolatban állnak, s ezek a visszahívások – tekintettel arra, hogy a daloskörnek a polgármester is tagja – a falu kapcsolatrendszerét minden tekintetben tágítják.

5.

Az énekkar elvben alkalmasnak mutatkozik arra, hogy mint hajdan, *Bubnó esperes úr idejében*, a falu imázsának egyik sarokköve legyen. Ez pedig nem csupán a kifelé irányuló reprezentációra igaz, hiszen az énekkar a magáról felépített kép szerint a falu felé is közvetíti az összefogás, a kezdeményezőkézség, az önkéntesség, a hagyománytiszteltet, a közösségi lét mintáit.

Ezek azok a fő tulajdonságok, melyek a falu talpon maradásához elengedhetetlenek volnának – s amelyek jelenleg a leginkább hiányoznak a faluból. A kulisszák mögött ugyanis a falu jelenleg egyáltalán nem közösség, hanem – sok esetben történetesen – egy adott helyen élő emberek csoportja. A fent említett erővonalak erősítik, hanem inkább kioltják egymást. A problémák több területen is egészen nyilvánvaló módon jelentkeznek.

Állandó probléma az *Esélyház* és a közösség kapcsolata. A falu közössége nem érzi igazán magáénak sem az épületet, sem az intézményt, s nem tudja birtokba venni, kihasználni. A ház jelenlegi vezetője a harmadik e poszton, s attól függetlenül, hogy a vezető helybéli vagy idegen, a rendezvények alacsony látogatottsága állandó panasz forrása a szervezői oldalon, míg a másik oldalon épp hogy azok számát keveslik. A kérdés azonban árnyalásra szorul, hiszen a korábban már elemzett táblázatokból az is kiderül, hogy a faluban nincsen konszenzus azt illetően, hogy 1990 előtt vagy óta volt-e több rendezvény, így vélhetően a probléma forrását nem a számok körül kell keresnünk.⁶⁸ Épp így a minőséggel kapcsolatos kriti-

⁶⁸ Szinte minden hónapra jut egy, a teljes homrogdí lakosságnak szóló nyilvános, ingyenes rendezvény. Ezekon kívül több réteg- (diszko, nyugdíjasok napja) és számos alkalmi rendezvény is van a faluban.

kák sem vezetnek messzire, hiszen a leglátogatottabb alkalmak azok – például a „Homrogdíak a színpadon” című *minifesztivál* –, melyeken a műsor és az esemény hangulata egyaránt a helybélieken múlik. Ezzel szemben pl. a Kassai Thália Színház előadásán alig néhány ember lézengett az *Esélyház* százhusz fős nézőterén.

Egy másik jellegzetes példa az, ahogyan az énekkar keresi a saját legitimitását. Egy élő vagy felbomlóban lévő, de a közösségben valamelyest gyökerekkel rendelkező hagyomány, fenntartása általában legitimálja az erre szerveződött intézményt, csakúgy, mint egy bevezetés alatt álló, de széles társadalmi támogatottsággal bíró konstrukció is. Homrogdíon azonban egyiket sem találjuk meg. A régi – mint szó volt róla – már nem hagyomány, az új konstrukció pedig „*sohasem lesz hagyomány, mert nem lép túl a bejárati ajtón*”.⁶⁹ Jelen formájában ugyanis éppen arra nem alkalmas, amire egy hagyománynak alkalmasnak kéne lennie: nem tud játéktérrel biztosítani a lokális szubjektumok számára abban az értelemben, hogy nem jelöl ki egy horizontot, melyen belül a történések és jelenségek azonos módon értelmezhetőek. Érvényessége roppant esetleges, megsértése nem szankcionált. Nem immanens képződmény, hanem a politikai-gazdasági vezető invenciója, s mint ilyen, az ő személyének, törekvéseinek egyfajta kiterjesztése. Éppen ezért a vele való azonosulás, a hagyománykonstrukcióban való részvétel – legyen szó akár pusztán nézői szerepről is – egyben a politikai vezetővel való szervilis azonosulást, az alávetettség egyfajta kinyilvánítását vagy legalábbis hallgatólagos elismerését is jelenti. Az énekkar létrejöttékor a helyzet más volt, hiszen jogilag és ideológiailag a rendszerrel szemben nem igazán volt reális alternatíva. Homrogdínak nincsenek sem forradalmárai, sem eretnekei. A lokális erőviszonyok már felvázolt rendszerében gyakorlatilag mindenki egyazon rendszer szerint volt szervilis és szabad egyszerre, megadva „a császárnak ami a császáré, és istennek, ami az istené”. Az énekkar ezt az állapotot szimbolizálta. Napjainkban viszont alapjában véve a szervilizmus szimbólumává vált. Minden tekintetben függ fenntartójától, és ezt a függést különböző formákban próbálja elfedni.⁷⁰ Ennek egyik legjobb példája a szervezeti formájának és nevének 1998-ban történt megváltoztatása. Az énekkar egyik tagja – a homrogdí Napfelkelte Nyugdíjas Klub elnöke – visszaemlékezése szerint: „*most már egész fiatalok vannak az énekkarban, harmincöt év az átlag életkor, hát én vagyok mondom a legidősebb, hatvankettedikbe vagyok, de tőlem mindenki fiatalabb. Aztán beleléptünk ebbe az idősek az életet az éveknek nyugdíjas klubba, azóta Napfelkelte nevet viselünk. Kilencvennyolcban történt mindez...*”. Az énekkar így teljesen összemosódik az azonos nevű nyugdíjas klubbal, ami azonban láthatóan senkit sem zavar, sőt, immár független, önálló költségvetéssel rendelkező civil szerveződésként működik. Az énekkar azonban, a megmaradó tagok számára teljesen érthetetlen módon, évről évre fogyatkozik. A fogyatkozás okát mindenki

⁶⁹ Teremi Sándor. Interjú. 2003. szeptember.

⁷⁰ Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy ez is „hagyomány”, hiszen az énekkar mindig is valaminek – leginkább a tévesnek – az énekkara volt.

másban – és a másikban – látja.⁷¹ Rosszak az anyagi körülmények; túl sok a fellépés, és ezt a családok nehezen vállalják; az emberek elkényelmesedtek; a fiatal asszonyok elmentek szülni; a fiatalokat nem érdekli a népdal – mondják. Ezeknek az állításoknak természetesen van igazságtartalmuk. A fiatalokat például tömegével bizonyára nem vonzza a népdal, azonban valószínűleg az sem, hogy egy nyugdíjas klub tagjai legyenek. Az énekkar létszámának drasztikus csökkenése mögött mégis inkább a lokális politika érdekviszonyai állnak. Az énekkar létszáma ugyanis a 2002. évi önkormányzati választások után csökkent igazán drasztikusan, szinte a korábbi felére. A választások, a helybéliek meglepetésére, az országra akkor jellemző, ám Homrodon általában szokatlan felfokozott hangulatban, meglehetősen magas részvételi aránnyal zajlottak, s bár a végeredmény nem hozott változást, a polgármester nagyon csekély fölényrel nyert újra.⁷² A választási kampányba az énekkar is belesodródott,⁷³ ami – tekintettel a homrogdiaikat általában is jellemző kiterjedt, szövevényes rokon, baráti és gazdasági kapcsolathálókra – a tagságot megosztotta, s így a kórust szétzilálta. A megfogyatkozott énekkar tagsága ma gyakorlatilag a polgármester rokon, baráti köréből, illetve olyan emberekből áll, akik valamilyen függőségi viszonyban vannak vele. Egy ilyen, több oldalról is terhelt közösséghez való tartozás pedig érthető módon nem vonzza az új tagokat.

6.

Ilyen körülmények között állították fel azt a kopjafát, melytől elindultunk. A kopjafák a mai társadalmi használatban többféle jelentést hordoznak. Itt a tárgy nyilvánvalóan az emlékmű funkcióját látja el, ahogyan a polgármester meghatározta: „*az élők emlékműve az élőknek*”. Sajátos rítus is kapcsolódik hozzá. Létrejöttének közvetlen indítékát a dalos találkozó jelentették, s minden ilyen összejövetelt azóta is a közvetlen szomszédságában álló szabadtéri színpadon tartanak. Így minden újabb fesztivál egyben a kopjafa által hordozott jelentés újbóli megerősítését jelenti, s ezt csak hangsúlyozza az, hogy a találkozók alkalmával a kopjafát meg is

⁷¹ A pap például az énekkar vezetését okolja, és saját helyzetét a probléma egyfajta kulcsképp értékeli: véleménye szerint tulajdonképpen az ő kezdeményezésére alakították újra s ő tartotta össze az énekkart, de miután kilépett, sokan miatta hagyták ott a közösséget.

⁷² A ellenjelölt 1998-ban a szavazatok 27,72%-át kapta szemben a polgármester 72,28%-ával. 2002-ben ugyanez az ellenjelölt a szavazatok 46,27%-át kapta, egy másik jelölt az 5,78%-át, míg a polgármester 47,95%-kal (1,68%-os fölényrel) nyert. Homrodon egyébként mindenki – mind a polgármester-, mind a képviselőjelöltek – kizárólag függetlenként indul a választásokon.

⁷³ Az énekkar tagjai közül senki sem volt hajlandó, egyetlen ez irányú kérdésemre sem válaszolni, így információim a „beszédés hallgatásokon” túl leginkább közvetett adatokból származnak.

koszorúzzák. Azonban fel kell tennünk a kérdést: mi az a jelentés, amit ez az emlékmű mint az emlékezet helye⁷⁴ hordoz.

„Az emlékezet helyei a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet (vagyis a hagyomány) és a történelem (tehát a rekonstruált múlt) metszéspontján keletkeznek olyan pillanatban, amikor van még mire építeni az akart, az óhajtott történelmi emlékezést. Másként szólva, a múlt maradványaiból mesterségesen alkotott emlékezet helyek arra szolgálnak, hogy a kívánt emlékezet tartósan megszilárdítsa önmagát.” (GYÁNI, 2000, 82). A folyamathoz hozzá tartozik a veszélyeztettség érzete is. Az emlékezés helyeit az az érzés szüli és tartja életben, hogy már nem működik a spontán emlékezet, s valami eltűnőben van.⁷⁵ Az emlékezet helyeinek létrehozásakor azonban mégis eltűnik valami, hiszen ahogyan történelmi emlékezetté válik, az emlékezet nem funkcionál tovább hagyományként. Egy lokális közösségben a hagyomány feladata – mint korábban szó volt róla – az, hogy játékteret biztosítson a közösség tagjainak. A lokális szubjektumok éazonosságát a hagyomány talaján adott. Ha azonban – mint az Homrodon is történt – ereje meggyöngyül, a személyes identitás bizonytalanná válik, s a lokális szubjektumokra vár saját identitásuk meghatározása. Az emlékezet helyeinek feladata pedig éppen az, hogy – mintegy Mózes ércikgyója módjában – személyes emlékezésre szólítsanak fel, s ez által erősítsék meg az identitást. Az emlékezet helyei így kettős szerepet játszanak a közösség életében: hozzájárulnak ahhoz, hogy a hagyomány végképp múlttá váljon, s megszűnjön az örök jelenhez az emlékezet által való megélt kötődés (NORA, 2003, 4.), ugyanakkor a múltra történő emlékeztetés által maguk is új hagyományokat hoznak létre.

Az emlékezet helyei tehát alapvetően a múlthoz kötődnek. A homrogi kopjafa azonban a jelenhez kötődik. Létrehozói a jelen közösségnek állították vele emléket, a jelen rögtön múlttá téve, hogy a jövőben az új homrogi identitás formálása során már mint múltra hivatkozassanak rá. E felé mutatnak a kopjafa – és az énekkar, valamint a tárgyalatás – köré szervezett rítusok, és más tevékenységformák is. Ezzel kikerülnek a hagyományválas problémáját, hiszen számukra is nyilvánvaló, hogy az általuk létrehozott konstrukció nem vagy csupán nagyon nehezen válhatna hagyománnyá. A veszélyeztettség érzete itt is fellelhető, hisz ez a közösség egyre inkább a széthullás árnyékában él.

Az emlékezet helye felveti továbbá az emlékezetközösség kérdését is.

⁷⁴ Az emlékezet helyei (lieux de mémoire) azon eszközök – intézmények, topográfiai pontok, tárgyak és objektumok, kulturális alkotások vagy társadalmi szokások, esetleg gesztusok – készlete, melyek révén a feledésbe merülő múlt a történelmi emlékezet közösségi vérkeringésébe kerül. L. NORA, 2003, 3–16. (Korábbi fordítása: *Aetas*, 1999, 3, 142–157), valamint GYÁNI, 2000, 81–94.

⁷⁵ „A folyamatosság érzése a helyekbe költözik át. Helyei vannak az emlékezetnek (lieux de mémoire), mivel nincs már valódi közege az emlékezetnek (milieux de mémoire).” NORA, 2003, 3.

Az első probléma „a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet és a történelem metszéspontján” lévő homrogdi emlékezet szerveződéséből ered. A falunak ugyanis nincsen olyan történetnarratívája, ami a lokális szubjektumokat közös múlttudat gyanánt összekötheti. Ha a falu múltjáról kérdezősködöm, szinte minden válaszó a saját múltja más és más foszlányát osztja meg velem. A múlt tengeréből szirként emelkedik ki a templom építtetőjének és a „kastély” utolsó urának neve, ám a társadalomban betöltött szerepükről, jelentőségükről nincs közös tudás.

Talán ebből is következik, hogy Homrogdon az emlékezetnek nincsenek „specialistái”. Specialistán azokat az embereket értem, akik – korábban mesemondók, újabban „helytörténészek” – a lokális közösség emlékezetét leginkább a fejükben hordozzák, tudásukat a közösség hitelesíti, számon tartja, és e tudás továbbadására való képességük alapján valamilyen kiemelt státusuk van. Van ugyan két-három idős ember, akiket ekként tartanak számon, ám tudásuk egyáltalán nem „közkinccs”, és nincs arra irányuló törekvés sem, hogy azzá váljon. Egyikük O. Feri bácsi, a görög katolikus gyülekezet gondnoka, a falu krónikás szerepet is vállaló versfaragója. Ő a maga csendességében magnóra mondja mindazt, ami saját élete élményeiből eszébe jut, azért, hogy a gyerekei, unokái is tudjanak valamit ezekről az időkről. Verseiről másolatokat készít, és azokat szétosztja, ennek ellenére maga is úgy gondolja, hogy tudására nincs szükség, s az vele száll a sírba. Tevékenysége inkább egyfajta hóbort, mint érték a falusiak zöme számára.

Az emlékezet megőrzésének nincs intézményesült formája sem. Az általános iskolában a „Hon- és népismeret” tantárgyat oktató tanárnő nem tulajdonít saját státusának fontosságot ebben a kérdésben. Korábbi dülönév- és e dülőnevekhez fűzött magyarázat gyűjtéseit nincs szándékában összeszerkeszteni és „közkinccsé” tenni. Ahogyan ezek a szövegek, úgy gyűlnek, rakódnak, halmozódnak egymásra a leendő falumúzeumba gyűjtött – a tudatossá váló, illetve megkonstruált lokális tudáskészlet archaikusnak megtett rétegét képző – tárgyak is. Az anyag összegyűjtését a polgármester és az iskola igazgatója kezdeményezte, a feladatot pedig a mindenkor 6. osztályos tanulók, az imént említett tárgy keretei közt végzik el. A gyűjtés eredménye meglehetősen eklektikus. Mint a gyűjtést vezető tanárnő is megfogalmazta: „meglepő, hogy mit találnak ők réginek. Valóban meg kell tanítani nekik, hogy mi a régi, mi az érték, mi tartozik a régi paraszti kultúrához...”⁷⁶ Az iskola a lokális identitás újraalkotásában éppen emiatt több szempontból is kulcsszereplő. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy milyen – a gyerekek által ténylegesen reflektált – pozitív élményt jelent egy-egy ilyen gyűjtési feladat teljesítése, s a megszerzett tudás és élmény együttesen járul hozzá ahhoz, hogy a felnövekvő generációk erősebben kötődjenek a településhez, hogy megbízható lokális szubjektumokká váljanak. A gyerekek munkájával másrészt be lehetett vonni az iskolát is a lokalitásteremtő erők közé, így kötve szorosabban az intézményt is a faluhoz. A tényleges oktatási tevékenység azonban nem működik olyan tökéletesen,

⁷⁶ Seres Vanda. Interjú 2003. szeptember.

mint ahogy azt az elképzelések sugallnák. Ahhoz ugyanis, hogy a gyerekek – és az őket vezető tanárok – megbízható lokális szubjektumokká váljanak, nem elég a tárgyak gyűjtése, hiszen a tárgyakat értelmező, ténylegesen helyivé tevő narrációkra is szükség volna. Ezek gyűjtése azonban nem, vagy csupán töredékesen és rendszertelenül történik meg, ráadásul a tantárgy struktúrája csak nagyon szűk keretek közt teszi lehetővé a speciálisan helyi hagyományok beemelését az oktatásba.

A probléma azonban nem csupán az, hogy nincs a falunak történetnarratívája, hogy a történettöredékek birtokosait sem az identitáskonstrukcióban részt vevő szereplők, sem a falu népe nem tekinti értékhordozóknak, s hogy nincs olyan intézményi háttér sem, amely az emlékezet továbbadását felvállalná; hanem az, hogy a közösség mentális viszonyai nem is kedveznek az emlékezet fenntartásának, a történet – s az összefüggő örökségkorpusz – megkonstruálásának. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha a halottakról beszélgetünk, vagy a halállal kapcsolatos kérdéseket teszünk föl a helybélieknek, és ha kimegyünk a homrogdi temetőbe. A múlt szisztematikus elfelejtésének, illetve az emlékezet emlékeztetők általi felszámolásának egyfajta gyakorlati stratégiájaként működik a rátemetés a homrogdi temetőben. A temető területét illetően nem terjeszkedhet, mivel vagy szántóföld veszi körül, vagy amerre bővíteni lehetne, ott veszélyeztetné a falu vizét. Ezért vált állandó gyakorlattá a rátemetés. A régi, újra nem váltott sírokat felszámolják, a régi sírkövek pedig a korábban ott nyugvó(k) maradványaival együtt az új koporsó alá kerülnek. Nevüket sehol sem tüntetik fel az új síron. Ez a gyakorlat akkor is, ha a sírban az elhunyt felmenői nyugszanak. A korábbi nemzedékek emlékezetét így tényleg nem őrzi semmi. Adatközlőmet az emlékezetéről kérdeztem, s a következő feleletet kaptam:

Ilyen nincs... mer úgy van nálunk a temetkezés, hogy nem viszi a gazdagságot. Van az énekben (...) mikor engedik lefelé, van egy olyan ének... senki nem visz magával semmit sem... mán akkor nincsen megdicsőülés... Van olyan, hogy a beszédbe a pap megemliti, hogy mit tudom én jó közösségi ember vót, meg jó családapa vót, vagy aktív vót, vagy... ilyeneket szoktak prédikálni. De csak az a pap, aki tud felőle valamit. Nem olyan sokat, de azért meg szoktak említeni... Az embert megtöri a halál... hogy szokták mondani, az idő... az meg begyógyítja... nem is nagyon szeretik, hogy emlegessék, ha valami ilyen jó cselekedetet csinált... nem... az mán vele megy... mán akkor nem kell... mindent el kell felejteni... El kell felejteni a múltat. Amilyen vót, olyan vót.⁷⁷

Az pedig, hogy milyen lesz az a múlt, melyre a kopjafa emlékeztet, hogy mi nek az emlékművévé is válik végül – ma még nyitott kérdés. Csupán az emlékmű mint tárgy szimbólumértéke, az élőknek állított haláljel sejtet valamit.

⁷⁷ K. Imre. Interjú. 2002. április.

IRODALOM

- APPADURAI, Arjun
2001 *A lokalitás teremtése*. Regio, 3, 3–31.
- BAUSINGER, Hermann
1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris–Századvég
- G. FEKETE Éva (szerk.)
1995 *A térség, mely élni akar. Cserehát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program 1. Helyzetelemzés és fejlesztési stratégia*. Miskolc, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja
- GYÁNI Gábor
2000 Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. 81–94. Budapest, Napvilág
- NORA, Pierre
2003 *Emlékezet és történelem közt. A helyek problematikája*. Múlt és Jövő, 4, 3–16.

KÁROLY ZSOLT NAGY

SUNRISE AT HOMROGD

Relations of power, culture and community in the processes of identity construction in a village of Cserehát

Homrogd is a small village in north-Hungary, in the county of Borsod-Abaúj-Zemplén, in the Szikszó area. There are about one thousand inhabitants, and two hundred households in the village. As the homrogdians often say, Homrogd is the Gate of the Cserehát (a special ethnographical area of Hungary). Homrogd was a totally common settlement in the former socialist Hungary. Following the political change, it has emerged from the paternal hand of the state and the commune has been fighting for economic and cultural survival. There are several alternative ways to make the best of makings and possibilities, but under the last few years – with the leadership of the mayor – the way of the so-called rural tourism seems to be dominant. In the centre of this idea stands the natural, healthy rural life, and the original style of Hungarian life. But the village has never had any cultural flavour (for example pottery or poetry, clothing or rites), for that reason the challenge is: to invent the special traditions of Homrogd on which the new „homrogdic” way of life can be based. The above-mentioned ideas often get into conflict with the latent tradition of the local norms, and cannot solve the main problem, the survival of the resident population. This essay tries to sketch the horizon of Homrogd, through this conflict.